

# ISMERTETÉS ÉS BÍRÁLAT

## Marx—Engels Művei V—VI. kötet

Az V. és a VI. kötet Marx és Engels 1848 márciusa és 1849 júliusa között írott munkáit foglalja magában. Mindkét kötet jó részét a *Neue Rheinische Zeitung* számára írt cikkek töltik ki. Nagyobb lélegzetű írás e kötetekben a *Bérmunka és tőkén* kívül szinte egyáltalán nem található.

Az itt közölt írások nem annyira elméleti továbblépést jelentenek Marx és Engels munkásságában, mint inkább a megelőzőleg elért elméleti tételek gyakorlati alkalmazását, átültetését a mindennapi politikai életbe. Ezekben az években mindketten részt vettek a politikai élet napi harcaiban, közvetlenül érintkeztek a forradalmi mozgalommal, irányították azt.

A napi politikai harcokban való részvételük lehetővé tette számukra, hogy ellenőrizzék korábban leszűrt elméleti vizsgálódásaikat, és az új tapasztalatok segítségével később majd tovább gazdagítsák elméleti-ideológiai munkásságukat is. Ezekben a forradalmi időkben nap mint nap olyan kérdések voltak napirenden, amelyek alkotólag ösztönözték a marxi gondolatvilág további mélyülését, előrehaladását.

Marx és Engels gyakorlati tevékenységében nyilvánult meg elméletük igazán demokratikus jellege. Felfogásuk a tömegek és a személyiség viszonyáról most a gyakorlatban került megvalósításra. Együtt éltek az emberekkel, közvetlenül találkoztak az emberek hétköznapi életében felmerülő problémákkal. Praktikusan valószínűsítették meg a vezetők és a tömegek számukra oly magától értetődő közvetlen érintkezését, amelyet még nem is olyan régen egyes pártvezetők legfeljebb csak hangoztattak. Éppen ebből a közvetlen kapcsolatból táplálkozott a marxi elmélet forradalmi átalakító szerepe, melynek célja a világ megváltoztatása.

Ez időkben írott cikkeikből élesen kirajzolódnak a marxizmus megalapítóinak nagyszerű emberi vonásai. Igazán nagy emberek voltak, de sem maguk, sem környezetük nem tartotta őket téved-

hetetlen istenségeknek. Nem árt erre ma emlékeztetni, amikor az MSZMP kongresszusi határozata rendkívül határozottan veti fel a személyi kultusz még meglevő maradványainak felszámolását. Marx és Engels élete, elméleti és gyakorlati tevékenységük példája és igazolása a néptömegek történelemformáló szerepének, gyakorlatilag mutatja, hogy a legnagyobb személyiség is függ az osztály- és egyéb társadalmi viszonyoktól.

Marx elképzelése a nagy történelmi alakokról igen távol állt a tökéletes, tévedhetetlen istenség vallásos jellegű elképzelésétől, még akkor is, ha ezt „a nép hivatott vezérének” címszava takarta. A magánéletet teljes egészében megszüntető ember, az aszkéta típusa nem érezhet igazán együtt a hús-vér emberekkel, akik dolgoznak és hibáznak, akik azért dolgoznak, hogy éljenek, hogy jobban éljenek. Csakis az élet valamennyi oldalát értékelő ember tud értelmes áldozatokat is hozni, mert csak ő látja a célt, amiért küzdeni érdemes: a valóság teljességét. Ezért mondhatta joggal Marx: semmi sem idegen tőlem, ami emberi.

A humanizmus, az emberi élet szeretete arra készítette mindkettőjüket, hogy élesen fellépjenek mindenfajta törvénysértés és jogtiprás ellen. Humanizmusuk kifejezte a polgári szabadságjogokért folytatott harc antifeudális jellegét. Sem ügyész sem bíró nem tántoríthatta vissza őket a tőkés rendszer bírálatától, a nép jogainak védelmétől. A *Neue Rheinische Zeitung* első sajtóperében Marx hangoztatta a bíróság előtt: „De nemcsak az általános német, hanem az általános porosz helyzet is kötelez bennünket arra, hogy a legnagyobb bizalmatlansággal ügyeljünk a kormány minden megmozdulására, hogy fennhangon denuncáljuk a népnek a rendszer leghalkabb tüneteit is. Az itteni, a kölni parquet egészen különös alkalmat adott nekünk arra, hogy mint az ellenforradalom eszközt pellengére állítsuk a közvélemény előtt.” (VI. köt. 223. o.) Engels ugyancsak nem

magát védte, hanem a sajtó szabadságát, és beszédének végén a bíróság szemébe vágta: „...ha a sajtó az előtt az alternatíva előtt fog állni, hogy vagy megmagasítja az eseményeket, vagy pedig teljesen hallgat — akkor, Uraim, megszűnik a sajtószabadság, és ha Önök ezt akarják, ám mondják ki ránk, hogy 'bűnös'.” (VI. köt. 229. o.) Ugyanez az Engels, amikor a kölni ostromállapot utáni statárium kihirdetése miatt Brüsszelbe menekült, s Belgiumon keresztül Párizsba érkezett, majd onnan Svájcba indult gyalogosan, útjegyzeiben ugyanilyen lelkesedéssel ír a gyönyörű hegyi utakról, amelyeket különös élvezettel mászott meg, a burgundiai szüretről, a derűs társaságról, az édes szőlőfürtökről és a csinos lányokról. Hosszan elmélkedik arról, mennyivel jobban tetszenek neki a burgundi nők, mint a német parasztlányok, s útleírását azzal zárja le: „Így hát bizonyára készséggel elhiszik nekem, hogy jóval többet hevertem a fűben, a vincellérekkel és vincellérlányokkal szőlőt majszolva, bort hörpintgetve, csevegvé és kacagva, mint amennyit hegynék föl meneteltem, és hogy az alatt az idő alatt, amit átjutottam e jelentéktelen dombháton, a Blocksberget vagy éppen a Jungfraut is megmászhattam volna.” (V. köt. 460. o.) Vajon kisebb emberek ezért? Nem. Nagyobbak, mert emberek, akik éppen ezért tudtak fáradhatatlanul harcolni az emberiség többségének érdekeiért, annak a társadalomnak a felszámolásáért, amelyben az ember elidegenedik emberi voltától. A személyi kultusz képviselői szektáriánizmusukban éppen az emberektől különítették el magukat, s ezzel egyben érdekeiket is azok érdekei fölé helyezték, érdekeik elkülönültek. Mindez a marxai elmélettel és gyakorlati emberi magatartással való félreérthetetlen szembe kerülés volt.

A kötetben foglalt írások skálája rendkívül széles. Egyaránt megtaláljuk bennük a nemzetközi viszonyok alakulását (az V. kötetben a *schleswig-holsteini háború komédia*, *Lengyelország új felosztása*, *Belgium a „mintad állam”*), a VI. kötetben pedig egy sor cikk a forradalmi mozgalmak nemzetközi hátteréről), a belpolitikai — különösen a demokratikus mozgalmakkal kapcsolatos — eseményeket (*A frankfurti radikál-demokrata pártnak és a baloldálnak a programjai*, *A pártok helyzete Kölnben*, *A klubok elfojtása Stuttgartban és Heidelbergben*, a VI. kötetben *Az új porosz alkotmány* stb.), és rendkívül figyelemmel kísérték a különböző jogtalan pereket (az V. kötetben például *Az antwerpeni halálos ítéletek*, a VI. kötetben *Az adómegtagadási per*, *A politikai per* stb.),

amelyek közül sok a Neue Rheinische Zeitungtal volt kapcsolatos.

A 48-as időszak a forradalmak kora volt Európában. Ez időre a század eleji előcsatározások nyílt összecsapásokká fejlődtek, s egyre nyilvánvalóbbá vált a forradalmi erőszak szükségessége a hatalomért vívott harcban. Marx és Engels minden jelentősebb forradalmi megmozdulásra azonnal reagált. Segítették a forradalmárokat újságcikkeikkel, tanácsokat adtak, felhívásokat intéztek a forradalom támogatására, történelmileg elemezték, hogy az új nemzedék forradalmi harcai számára összegyűjtsék a tapasztalatokat. Az Európa-szerte fellángoló forradalmi mozgalmat már a proletariátus előjövő harcai szempontjából nézték. *A júniusi forradalom* c. cikkében Marx pl. azt elemzi, hogy a munkások milyen ügyesen tudták használni a hadművelleti tervet és a bonyolult terepet. „Ez tisztára megmagyarázhatatlan lenne — írja —, ha nem lettek volna a munkások már a nemzeti műhelyekben meglehetősen katonai módra megszervezve és századokba osztva, úgy hogy ipari szervezetüket csak át kellett vinniük harci tevékenységükre, hogy nyomban egy teljesen tagolt hadsereget alkossanak.” (V. köt. 136. o.) Mindez optimizmussal tölti el, hiszen „Ha 40 000 párizsi munkás ilyen hatalmasat művelt a négyszeres túlerővel szemben, mit fog még véghezvinni a párizsi munkások egész tömege, ha egyetértésben és összehangolva működik.” (V. köt. 141. o.)

*A forradalmi mozgalom és A forradalmi mozgalom Itáliában* c. cikkeikben Angliának a korabeli európai forradalmi mozgalom szempontjából való középponti jelentőségéről írnak. Mivel Anglia uralkodik a világpiac fölött, a gazdasági viszonyok átalakítása bármely európai országban Anglia nélkül „vihar egy pohár vízben”. Minden társadalmi átalakulás az angol burzsoázián hiúsul meg. Anglia az az ország, ahol a modern polgári társadalom ellentétei a legfejlettebbek és a legkiélezettebbek. „Anglia nem fogadja el a kontinenstől a forradalmat, Anglia, ha majd ütött az órája, *diktálni fogja a kontinensnek a forradalmat*.” (Vö. VI. köt. 71. és 141. o.) Itt egyébként szerepel egy olyan központi taktikai elv, amely valamennyi proletárforradalomban is igen nagy szerepet játszott. Ti. a párizsi felkelés tapasztalatai alapján Marx és Engels kimondják, hogy „A központjában levő forradalomnak természetesen a perifériákon is vereséget kellett szenvednie.” (VI. köt. 72. o.) *A burzsoázia és az ellenforradalom* c. cikkükben az európai forradalmi mozgalom mélyebb okait elemzik. Az elpolgá-

riasult nemesség „fő lovagi tornájává a gyapjúpiac lett”. Ugyanakkor az abszolutista állam az új polgári társadalom fejlődését akadályozta. A burzsoáziának már anyagi érdekei miatt is részesednie kellett a politikai hatalomban, s ennek megszerzése érdekében, követelte a sajtó- és az egyesülési szabadságot. Németország helyzete azonban nagyon különbözött Franciaországtól és Angliától egyaránt. A német burzsoázia elmaradottsága miatt, miközben szemben állt a feudalizmussal és az abszolutizmussal, már szembekerült a proletariátussal is. (Vö. VI. köt. 95—116. o.)

Ebben az egész időszakban sok cikket szenteltek a magyar forradalom problémáinak. „Az 1848-as forradalmi mozgalomban először, 1793 óta először meri megtenni egy nép, amelyet körülzárt az ellenforradalmi túlerő, hogy a gyáva ellenforradalmi dühvel a forradalmi szenvedélyt, a terreur blanche-sal a terreur rouge-t állítsa szembe. Hosszú idő óta először találkozunk egy valóban forradalmi jellemmel, egy olyan férfival, aki népe nevében fel meri venni az élet-halálharc kesztyűjét, aki nemzete számára Danton és Carnot egy személyben, s ez a férfiú — *Kossuth Lajos*.” (VI. köt. 157. o.) Miért érdekelte Marxot olyan intenzíven a magyar forradalom sorsa? Elsősorban azért, mert a magyar forradalom belépett az európai forradalmak sorába, európai jelleget öltött, a függetlenségi harcot összekapcsolta a belső társadalmi forradalommal: „a feudalizmus megsemmisítése volt Magyarországon az első intézkedés”. (VI. köt. 501. o.) A függetlenségi nyilatkozattal a magyar forradalom végérvényesen európai jelleget öltött. Mintegy az ausztriai és a magyarországi forradalom támogatásaként élesen fellépett a pánszlávizmus ellen, amely alap-tendenciáját tekintve Ausztria forradalmi elemei ellen irányult. „A pánszlávizmus ezt a reakciós tendenciát nyomban kettős árulással bizonyította be: feláldozta az egyetlen szláv nemzetet, amely mostanáig forradalmi módon lépett fel, a *lengyeleket*, a maga kicsinyes nemzeti korlátoltságainak, önmagát és Lengyelországot pedig *eladta az orosz cárnak*”. (VI. köt. 162. o.) A magyarok ügye lelkesedéssel töltötte el és lelkesítően írja: „Még nincsenek legyőzve. De ha elbuknak, dicsőségesen buknak el mint az 1848-as forradalom utolsó hősei, és csak rövid időre.” (VI. köt. 167. o.)

A hatalomért folytatott küzdelemben mindig jelentős szerepet játszik a szövetségesek problémája. Marx és Engels ezért fordított nagy gondot a demokratikus és a szocialista feladatok összekapcsolására, amelynek ragyogó példája közös írásuk

a Kommunisták Szövetsége programjaként megjelent, 1848 márciusában Párizsban írt *A Kommunista Párt követeléseit Németországban*. (Vö. V. köt. 1. o.) Beléptek a kölni Demokrata társaságba is, mert úgy gondolták, hogy e társaságon belül is a baloldali elemeknek kell az előrehajtó erőt képviselniök, egy percre sem adva fel a bírálat jogát, hogy adott esetben elhatárolhassák magukat szövetségeseiktől. Semmiféle szövetség, amelyet elvi alapon kötnek, nem számolhatja fel a bírálat jogát, és nem jelenthet semmiféle elvi jellegű kompromisszumot. Ha ez a szövetség elvi kompromisszumot jelentene, akkor nem tölthetné be feladatát, és ezért, amikor erre került sor, akkor Marx világosan kijelentette több társával együtt: „Azt tartjuk, hogy a demokrata egyletek jelenlegi szervezete túlságosan sok heterogén elemet foglal magában, semhogy az úgy célját szolgáló gyümölcsöző tevékenységet folytathatna.” Ezért kiléptek a demokrata egyletekből. (Vö. VI. köt. 415. o.) A szövetségi politika fontosságát kiemelve, Marx elemzi a német forradalmat is: „A francia burzsoázia a parasztok felszabadításával kezdte. A parasztok segítségével hódította meg Európát. A porosz burzsoázia annyira foglya volt a maga *legszükebb*, legközelebb fekvő érdekeinek, hogy még ezt a szövetséget is eljátszotta és eszközzé tette a feudális reakció kezében.” (VI. köt. 113. o.) A proletariátus nem lehet ilyen szűk látókörű, nem utasíthatja el természetes szövetségeseit. Marx és Engels megállapításai ma is irányt mutatóak mind külső, mind belső tekintetben szövetségi politikánk kidolgozásában azokkal a nézetekkel szemben, amelyek a forradalmiság feladását látják pl. a pártunkívülieknek a vezetésbe való bevonásában.

Végül röviden szólnánk a VI. kötet egy jelentősebb közgazdasági munkájáról, a *Bérmunka és tőkérről*. A tanulmány először a *Neue Rheinische Zeitung* 1849. áprilisi számaiban jelent meg vezércikk-sorozatként, azoknak az előadásoknak az alapján, amelyeket Marx 1847 decemberében a Brüsszeli Munkásegyletben tartott. Mint Engels a munka 1891-es kiadásának bevezetésében írta, Marx ez időben még nem fejezte be a *Politikai gazdaságtan bírálatát*, mert ez csak az 50-es évek vége felé történt meg. Marx munkájának célja, hogy az 1848-as osztályharok gazdasági alapját bemutassa. Ezt a cikket Marx kimondottan munkások számára, közérthető formában írja meg. Nagy súlyt helyez arra, hogy a korábban már elemzett elidegenedés egyik konkrét formáját végigelemezze. Kimutatja, hogy a munkás tevékenységének terméke nem lehet célja

a tevékenységének, hiszen csak a munkabért termeli saját magának. Ez pedig csak meghatározott mennyiségű létfenntartási eszközben, egy ruhában, egy pincelakásban testesül meg. „Az élet ott kezdődik számára, ahol ez a tevékenység megszűnik: az asztal mellett, a kocsmapultnál, az ágyban”. (VI. köt. 390. o.) Marx élesen középpontba állítja azt a problémát, hogy a burzsoázia mint osztály áll szemben a proletariátussal, nem pedig az egyes tőkés az egyes munkással. A munkás az egyes tőkést akkor hagyja el, amikor neki tetszik, és a tőkés is akkor bocsátja el, amikor jól esik neki. De a munkás, akinek egyetlen szerzési forrása, munkaereje, csak akkor hagyhatja ott a tőkés osztályt, ha lemond pusztá létéről. „Nem ennek vagy annak a burzsoának tulajdona, hanem a burzsoáziáé, a burzsoá osztályé...” (VI. köt. 390. o.)

A termelési-társadalmi viszonyok adják magyarázatát az egész tőkés társadalom szerkezetének. „A termelési viszonyok összességükben alkotják azt, amit társadalmi viszonyoknak, társadalomnak nevezünk, még pedig meghatározott, történelmi fejlődési fokon álló társadalmat, sajátos, megkülönböztető jellegű társadalmat alkotnak.” (VI. köt. 397. o.) A tőke ugyanis társadalmi viszony, polgári termelési viszony, még pedig olyan társadalmi viszony, amely hivatva van a kizsákmányolás egész rendszerét fenntartani.

Mindezek alapján Marx művében rámutat a munka és a tőke antagonisztikus szembenállására, arra, hogy a kapitalista társadalomban kölcsönösen feltételezik egymást, egy és ugyanazon viszonynak két oldalát jelentik, de ugyanakkor ki is zárják egymást, szemben állnak egymással, egyik a másik rovására növekszik, és ez előbb-utóbb elkerülhetetlenül összeütközésre vezet, vagyis „a tőke érdekei és a bér-munka érdekei homlokegyenest szemben állnak egymással”.

Marx e tanulmányában a „munkaerő ára” kifejezés helyett még a „munka ára” kifejezést használja, amelyet későbbi politikai gazdaságtani munkáiban megváltoztat. Nem lényegtelen változtatás ez, hiszen amit takar, a politikai gazdaságtan egyik legfontosabb kérdése. A polgári közgazdászok a többi között ezért szenvedtek hajótörést, mert a munka értékéből indultak ki a munkaerő értéke helyett. A munkaerő ugyanis a tőkés társadalomban egy olyan sajátos áru, amely több értéket hoz létre, mint amennyivel ő maga bír. És ebben rejlik az értéktöbblet-termelés egész magyarázata. Mivel Marx ez időben még nem fejlesztette ki gazdaságtani rendszerét, a munkaerő ára helyett maga is a munka ára kifejezéssel él. E rövid, értékes előadássorozat folytatása sajnós, elmaradt, mivel Marxnak lépést kellett tartania 1848 forradalmi mozgalmainak egymást követő eseményeivel. S. V.

## Új megoldási kísérlet a történelmi materializmus szerkezeti felépítésére\*

Az utóbbi években a marxista filozófia nagymérvű fellendülése figyelhető meg. Eleinte az új gondolatok, a rendszeresebb és mélyebb feldolgozás a dialektikus materializmus területén jelentkezett, de ma már ez a folyamat áthatja az egész marxista filozófiát, a dialektikus és a történelmi materializmust egyaránt. A filozófiai kérdések elmélyültebb tudományos kidolgozása együtt jár az oktatás színvonalának emelésével. Ennek bizonyítékai a Szovjetunióban, a népi demokráciákban és nálunk is megjelenő új tankönyvek. A dialektikus materializmus területén már megjelent egy sor komoly kísérlet, néhány elmélyült tankönyv, ilyen pl. Rutkevics, Andrejev, Panchava könyve. Ezeket követte 1962 végén Kelle és Kovalzon színvonalas, igen olvasmányos tankönyve: a „Történelmi materializmus”.

Kelle és Kovalzon mint alkotótársak is jól ismertek a szovjet irodalmat olvasók előtt. Egyik igen jól sikerült elmélyült

munkájuk a „Társadalmi tudatformák” c. monográfia. Legújabb művük a Moszkvai Lomonoszov Egyetem természettudományos fakultásán tartott előadássorozatot tartalmazza, de a 475 oldalas munka egyetemi hallgatók s a filozófok iránt érdeklődők szélesebb köre számára igen élvezetes tankönyvnek is megfelel. A tankönyvet az új szerkezeti felépítése, egyes kérdéseknek elméletileg is új jellegű megoldása, s nem utolsósorban közvetlen, vitatkozó-okfejtő, sallangmentes stílus egyaránt jelentős munkává teszik.

A tankönyv szerkezeti felépítése elméleti-módszertani megfontolások alapján eltér az 1950-es évek óta ismert, „A marxista filozófia alapjai”-ban is alkalmazott felosztástól. A szerzők kiindulópontja: a történelmi materializmus filozófia jellege. Céljuk: a társadalmi folyamatok filozófiai magyarázatának kidolgozása egységes logikai gondolatmenet alapján; a társadalomnak, a társadalmi folyamatok bonyolult-

\* Келле—Ковальзон: Исторический Материализм. Госцд „Высшая школа”, 1962. стр. 480.

ságának a társadalmi lét és tudat összefüggése szempontjából való vizsgálata. Ennek során arra törekedtek, hogy a történelmi materializmust elhatárolják a politikai gazdaságtan és a tudományos kommunizmus kurzust foglalkoztató problémáktól (bár ez nem minden vonatkozásban sikerült). A könyv elején kifejtett véleményük szerint, ellentétben „A marxista filozófia alapjai” c. tankönyvvel, a történelmi materializmus tárgya nem merül ki egyszerűen a társadalom legáltalánosabb összefüggéseinek és fejlődéstörvényeinek vizsgálatával, hanem tartalmaznia kell a társadalmi lét vagy a társadalmi tudat elsőlegességének a szempontjából való vizsgálatot is. Így a történelmi materializmus tárgyának definíciójába is bele kell venni a történelmi materializmus alapvető kérdését is. Összegezőképpen a szerzők a történelmi materializmus tárgyát a következőképpen határozzák meg: „A történelmi materializmusnak, a társadalomról szóló filozófiai tudománynak tárgya a történelmi folyamat különböző oldalainak kölcsönhatása és a különböző társadalmi organizmusok fejlődésének és váltakozásának általános törvényei, amelyek feltárása a társadalmi élet objektív és szubjektív oldala, a társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonyának materialista megoldása alapján történik meg.” (8. o.)

A szerzők következtetések maradtak kiindulópontjukhoz. Valóban, minden kérdést, amelyet vizsgálat alá vesznek, filozófiai szempontból közelítenek meg. Egyik legnagyobb érdemük a társadalmi élet összefüggéseinek, kölcsönhatásainak sokoldalú elemzése. Mindig szem előtt tartják a különböző oldalak közötti kölcsönös összefüggést, s a legbonyolultabb kérdéseknél is sikeresen bírkóznak meg az elsődlegesség és a kölcsönhatás feltárásával. Jellemző erre a természet és társadalom, az alap és felépítmény viszonyának, az anyagi és az ideológiai viszonyoknak az elemzése.

A könyv bevezetésből is három fő részből áll. Az alábbiakban ismertetem a tartalomjegyzéket egészében:

*Bevezetés: A történelmi materializmus mint a társadalomról szóló filozófiai tudomány.*

1. A történelmi materializmus tárgya.
2. A történelmi materializmus helye a társadalomtudományok rendszerében.
3. A történelmi materializmus keletkezésének és fejlődésének sajátosságai.

*I. rész. A társadalom fejlődése mint természettörténeti folyamat*

a) *A társadalmi-gazdasági formáció struktúrája*

1. A társadalmi formáció fogalma.

2. A termelési mód — a társadalmi formáció anyagi-gazdasági alapja.

3. Társadalmi lét — társadalmi tudat.

4. Alap és felépítmény.

5. A társadalmi formáció más elemei.  
b) *A történelem mint a társadalmi-gazdasági formáció keletkezésének, fejlődésének és átalakulásának folyamata*

1. A természeti tényezők szerepe a társadalom életében és fejlődésében.

2. A termelési viszonyok, a termelési erők jellegével és fejlődési fokával való összhangjuknak törvénye.

3. Az öt társadalmi-gazdasági formáció mint a társadalom haladó fejlődésének fokozatai. A történelem mint egységes folyamat.

*II. rész. A társadalom fejlődése mint az emberi tevékenység eredménye.*

a) *Az objektív törvényszerűségek és az emberek történelmi tevékenysége*

1. Az emberi tevékenység objektív meghatározottsága.

2. Az objektív szükségszerűség és a tudatos emberi tevékenység viszonya.

3. Az eszmék szerepe a társadalmi fejlődésben.

4. A szocialista ideológia szerepe a társadalom fejlődésében.

b) *Osztályok és osztályharc*

1. Az osztályok lényege és keletkezése.  
2. A társadalom osztályszerkezetének elemzése.

3. Az osztályharc és szerepe a történelemben.

4. Az osztályharc az átmeneti korszakban.

5. A szocialista társadalom osztályszerkezete és az osztályok kölcsönös viszonya. Az osztályok megszüntetésének útjai.

c) *Állam, forradalom és proletárdiktatúra. A szocialista állam fejlődése*

1. Az állam az antagonisztikus formációkban.

2. A társadalmi forradalmak elmélete.

3. A szocialista forradalom.

4. A proletárdiktatúra. A szocialista állam fejlődése.

d) *A néptömegek és az egyéniség szerepe a történelemben. Egyéniségek és társadalom*

1. A tömegek és az egyéniség szerepe a történelemben.

2. A néptömegek növekvő történelmi szerepének törvénye.

3. Szocialista társadalom és egyéniség.

*III. rész. A történelmi folyamat szellemi oldala. Társadalmi tudatformák*

1. A társadalmi tudat fejlődésének sajátosságai.

2. Politikai ideológia.

3. Jogtudat.

4. Erkölc.
5. Vallás.
6. Tudomány.
7. Művészet.
8. Filozófia.

A szerkezet önmagában természetesen nem sokat mond, nem utal a könyv tartalmi értékeire. De már ebből is látható néhány újszerű megoldás. Először is új kérdésekkel gazdagodott a tematika, ilyenek pl. a történelmi materializmus kategóriáinak jellemzése, az egyén és a társadalom fogalma, a társadalmi haladás jellegének és kritériumának elemzése stb.

A tankönyv szerkezetének egyik pozitívuma, hogy a legelterjedtebb mai antimarxista polgári és reformista irányzatokat nem a könyv végén külön fejezetben röviden összefoglalva tárgyalják, hanem minden témánál külön alpontban bírálják őket. Így pl. a társadalom struktúrájának elemzésekor külön foglalkoznak Moreno és Gurvitch nézeteivel, a társadalmi fejlődés elemzésénél a faktorok elméletével, az „Osztályok és osztályharc” fejezetben a társadalmi stratifikációval és az osztályharc liberális értelmezésével stb. stb. Ez a megoldás a hallgatók számára könnyebbé teszi a megértést, és élőbbé a tájékozódásukat, vitakészségüket.

A szerkezeti felépítés egyik legnagyobb pozitívuma: logikai egysége és filozófiai koncepciója. A társadalmat először statikus állapotában veszik vizsgálat alá, majd dinamikus fejlődési folyamatában. Külön kiemelik az emberi tevékenység alkotó jellegét és az eszmék, a társadalom szellemi életének szükségszerűségét és szerepét a történelemben.

Abból indulnak ki, hogy „a történelem *egyszerre* az emberi akarattól és kívánságtól független természettörténeti folyamat és célok, kívánságok által vezérelt emberi tevékenység eredménye.” (153. o.) De sajnálatos, hogy a felépítésben és fejtegetésükben a kettőt bizonyos mértékben elválasztják egymástól. Először a társadalmi fejlődés anyagi-objektív mozzanatát vizsgálják, s csak később térnek ki az emberi tevékenység területére. A valóságban azonban a kettő elválaszthatatlan. A társadalmi élet egyik leglényegesebb specifikuma, hogy az anyagi-objektív folyamat elválaszthatatlan a szubjektum tevékenységétől. A fatalizmus és a szubjektívizmus leküzdéséhez, a társadalmi élet bonyolultságának megértéséhez ezt a két oldalt egységben kell kifejezni. Ezt az egységet kell megmutatni a társadalom statikus állapotában és dinamikus folyamatában egyaránt.

Kelle és Kovalzon megoldása véleményem szerint egységesebb, rendszerezettebb és gazdagabb, mint a történelmi materia-

lizmus eddigi tematikái. De természetesen ez is csak kísérlet. További elmélyült elméleti és oktatói munkára, tapasztalatra van szükség a történelmi materializmus tartalmasabb és hatékonyabb oktatási rendszerének kidolgozásához. Kelle és Kovalzon könyvének tematikáját még további problémákkal lehet és kell gazdagítani, de magát a rendszert is többféleképpen lehetne átdolgozni.

A könyv egyik legértékesebb vonása az anyaghoz való *alkotó* hozzáállás. A szerzők figyelemmel kísérték a marxista filozófia legújabb eredményeit, s azt tankönyvükben helyenként egyéni módon, alkotóan használták. De a tankönyv tudományos igényű új elméleti megoldásokkal is kitűnik. Az egyik legérdekesebb, újat adó rész a társadalmi tudatforma elemzése. Mivel a szerzők ezen a területen adták a legtöbb új tudományos gondolatot, a tartalmi elemzést csupán erre a részre korlátozza.

A társadalmi tudatot a szerzők először elhatárolják a „tudattól általában”. Az emberek tudata, nézetei, akaratai az objektív materialista történetkutatásnak csak abban az esetben válhatnak tárgyává, ha külsőleg is megjelennek, ilyen vagy olyan módon materializálódnak. „A dialektikus materializmus keretében a filozófia alapvető kérdésének megoldásakor szembeállítjuk az anyagot mint objektív realitást az ember fejében létező szellemivel, a történelmi materializmus azonban, amikor szembeállítja a társadalmi létet a társadalmi tudattal, a tudatot mint a társadalmi élet egyik faktorát értelmezi, s a tudat csak abban az esetben válik azzá, ha külsőleg is megjelenik.” (60. o.)

„A társadalmi tudat az emberek társadalmi életének szükségszerű oldala, nélküle a társadalom nem létezhetnék” (54. o.) — állapítják meg a szerzők. A társadalmi tudaton belül két fő részt különböztetnek meg: az ún. „köznapi tudatot” (Engels szóhasználatára alapon) és a valóság szisztematikus elméleti visszatükröződését. S ez utóbbi ismét két formában, tudományban és ideológiában jelenik meg.

*A köznapi tudat* — a tömegek tudata, amely az emberek mindennapi közvetlen gyakorlatából keletkezik. „Ellentétben az ideológiával és a tudománnyal, nem emelkedik fel a valóság elméleti megértéséig, hanem a mindennapi tapasztalatok keretei közé korlátozódik, tradíciókká, szokásokká válva.” (57. o.)

A köznapi tudat a következőket foglalja magába:

1. A munkafolyamat évszázadok alatt felhalmozódott empirikus tapasztalatát, a munkavégzéshez szükséges empirikus ismereteket,

2. népművészeti alkotást,

3. a mindennapi életből és munkából eredő erkölcsi normákat, jogérzetet, az embereknek a helyzetükről, szükségleteikről és környezetükről alkotott elképzeléseit (pl. naiv realizmus). „Ezeket a nézeteket és elképzeléseket általában *'társadalmi pszichológiának'* nevezzük.” (58. o.)

A társadalmi tudat másik fő része a valóság szisztematikus elméleti visszatükrözése. A történelmi fejlődés során a társadalmi tudat e részében egymással szorosan összefüggő két tendencia alakult ki: a megismerő és az ideológiai tükrözés. Ha a társadalmi tudatot *gnoszeológiai* szempontból vizsgáljuk, nem lehet különbséget tenni semmiféle ideológiai és megismerési mozzanat között. Ismeretelméletileg az egész társadalmi tudat nem más, mint a világ visszatükröződése. De ha a társadalmi tudatot szociológiai aspektusban vizsgáljuk, azaz abból a szempontból, hogy milyen társadalmi szükséglet alapján keletkezett és milyen funkciót tölt be, ebben az esetben szükségessé válik a tudomány és az ideológia közötti megkülönböztetés. A tudomány és az ideológia között több összefüggésben is különbség áll fenn. Elsősorban keletkezésük okában, azaz abban, hogy milyen társadalmi szükséglet hozta őket létre.

A társadalmi gyakorlat szükségletei kettős jelleggel bírnak. Mivel az ember céltudatosan formálja a természeti és a társadalmi környezetet, objektív szükségletévé válik a valóság helyes megismerése. Az ember a sikeres tevékenysége érdekében érdekeltté válik a természeti valóság objektív ismeretében, azaz a tudományos megismerésben. Ugyanakkor a termelés elképzelhetetlen társadalmi szervezethez, társadalmi viszonyok nélkül. Mivel az ember része az adott társadalmi viszonyoknak, objektív érdeke alapján szükségszerűen olyan eszméket és irányzatokat hoz létre, amelyek viszonyok megőrzését vagy megváltoztatását szolgálják. Ez a társadalmi szükséglet hozza létre az ideológiát.

Így a társadalmi tudat fejlődésében két egymással szorosan összefüggő tendenciát szükséges kiemelni: „először megismerőt — amely a társadalmi ember reális életgyakorlatának érdekében ered —, a természetről és a társadalomról való objektív ismeretek felhalmozódását; másodszor ideológiai, amelyet az adott társadalmi viszonyok megőrzésének vagy megváltoztatásának szüksége határoz meg. A reális életben ez a két tendencia áthatja egymást, néha egybe is esnek, a megkülönböztetés csak az absztrakt, elméleti analízis területén valóságos. Az

ideológiai folyamat rendelkezik megismerési momentummal, és a megismerés fejlődésében ideológiai oldallal találkozunk.” (56. o.)

A megismerő és az ideológiai folyamatok a valóság visszatükröződésének módjában is különböznek egymástól. Az emberi tudat elvileg képes a valóságot teljesen visszatükrözni. Ez a képesség főképp a megismerés fejlődésében realizálódik. De még a tudományt sem lehet egyedül csak az objektív igazságok összességének felfogni, a tudományban is találkozunk helytelen elméletekkel, hamis hipotézisekkel. A tudományban a hibás elméletek — az igazság keresésében való eltévelyedés, amelynek különféle okai lehetnek (a megismerés folyamatának bonyolultsága, a társadalmi gyakorlat korlátozottsága, különböző ideológiai ráhatások stb.).

Az ideológiai folyamatokban is találkozunk a valóság igaz és hamis visszatükröződésével. A torz visszatükröződésnek szintén több oka lehet, de az osztálytársadalmakban sajátos ok az uralkodó osztályok törekvése az adott társadalmi viszonyok fenntartására. Éppen ezért a kizsákmányoló társadalmakban az ideológia és a megismerés fejlődését nem szabad azonosítani — az ideológiai torzítások ugyanis nem egyszerűen az igazság keresésében való eltévelyedések. De természetesen nem szabad az ideológiai és a megismerési folyamatok megkülönböztetését egyszerűen mechanikusan a tudományos és a torz tudat ellentmondásaként felfogni.

A folytonosság az ideológiai és a megismerési folyamatokban eltérő módon jelenik meg. Folytonosság van ott is, itt is. A folytonosság a megismerésben azt jelenti, hogy az emberek megőrzik és felhasználják az elért objektív ismereteket. Az ideológiai folyamatban azonban a folytonosság általában csak annak a gondolati anyagnak a megőrzését jelenti, amely összhangban áll az adott osztály érdekével.

A marxizmus megjelenése jelentős forradalmi fordulat az ideológia területén. Ez az ideológia, amely a munkásosztály szubjektív érdekét kifejezve egyben teljes összhangban áll a társadalmi haladás objektív érdekével, először vált igazi tudománnyá. Ebből következik, hogy a marxizmus kapcsolata a megelőző szellemi fejlődéssel elsősorban a tudományos folytonosság jellegét viseli magán. „A marxizmus keletkezésével a filozófia először vált teljes értékű tudománnyá, megmaradva ideológiának, egy osztály világnézetének.” (473. o.) A marxizmus egyaránt tartalmazza az ideológiai és a tudományos mozzanato-

kat, a kettőt nem lehet egymástól elválasztani vagy egymással szembeállítani.

Talán e rövid ismertetésből is kitűnik a tankönyv elméleti igényessége, színvonalassága és tudományos jellege. A szerzők a fentihez hasonlóan alkotó módon közelítik meg a többi érintett kérdést is. Állást foglalnak a diákokat foglalkoztató aktuális kérdésekben is, ilyenek pl. a szocialista társadalom ellentmondásai, az egyéniség fejlődése, az osztályharc és a békés egymás mellett élés, milyen lesz a fejlődés a kommunizmusban stb. Természetesen ez a mű sem lehet mentes a hiányosságoktól, vitatható elméleti megoldá-

soktól, de mindenekezlő pozitívumai a dominálók. A könyv számottevő hozzájárulás a marxista tankönyvirodalom fejlődéséhez, sőt egyes részei — ilyen pl. a társadalmi tudat elemzése — tartalmukat tekintve túlnőnek egy tankönyv követelményein. Véleményem szerint e mű magyar nyelvű kiadása mindenféleképpen hasznos lenne: elősegítené a tudományos viták elmélyítését, hozzájárulna az oktatás módszertani és elméleti színvonalának emeléséhez, s élvezetes, magas színvonalú tankönyvet juttatna a hallgatók kezébe.

*Farkas Endre*

### Az elidegenedés burzsoá felfogásának kritikája\*

Az utóbbi évtizedekben a polgári és a jobboldali szociáldemokrata filozófusok egyre többet foglalkoznak a fiatal Marxszal, különösen korai munkásságának központi kategóriájával, az elidegenedéssel. Ezeknek a polgári elidegenedés-interpretációknak a bírálatához járul hozzá Sztinyikov „Az elidegenedés problémája a polgári filozófiában és a marxizmus meghamisítói” című könyvével. Az elidegenedésre vonatkozó polgári nézetek bírálatára azért is fontos, mert a jelenlegi burzsoá kritikások és hamisítók elsősorban ezen a kategórián keresztül igyekeznek a marxizmust megcáfolni, illetve átértelmezni. Ezen túlmenően a polgári nézetek bírálatára hozzásegíthet bennünket az elidegenedés problémájának pozitív kifejtéséhez, már csak azért is, mert az elidegenedés polgári felfogásával minden vonatkozásban szembe kell állítani a marxista értelmezést, csak így lesz a bírálat teljes.

A szerző ennek a kettős feladatnak megfelelően bizonyos teljességre törekszik, a burzsoá interpretációk kritikáját beilleszti az elidegenedés problémájának pozitív kifejtésébe. Bevezetőül ismerteti a kérdés filozófiatörténeti vonatkozásait: a kategória megjelenését és helyét Hegel rendszerében, s a belőle adódó társadalmi következtetéseket, majd a vallási elidegenedés kritikájának szerepét Feuerbach filozófiájában. Marx elidegenedés-elméletét a fentiek meghaladásaként ábrázolja, s tisztázza a jelentőségét Marx korai filozófiájában. Már itt megjelennek a kritikái és zsevételek egyes polgári Marx-magyarázatokkal kapcsolatban, de ebben a részben még elsősorban az elidegenedés fajtáinak konkrét leírása kap helyet. Csak a fenti

megalapozás után, a második — s egyben a legterjedelmesebb — részben tér rá a polgári nézetek bírálatára. Kiemeli az elidegenedéssel kapcsolatos legfontosabb problémákat, s körük csoportosítva mutatja be a polgári elidegenedés-elméletek legjellegzetesebb formáit. Könyvének befejező részében az elidegenedés megszűnésének folyamatával, a kommunizmussal mint „reális humanizmus”-sal foglalkozik, ez teszi a bírálatot végleg megalapozottá.

Mivel a mű központi kérdése a polgári nézetek bírálatára, s a szerző is ebben ad újat, ezért a filozófiatörténeti vonatkozásokra nem térünk ki. Csupán a „Gazdasági-filozófiai kéziratok” értelmezésének egy kérdésében kívánunk vitatkozni a szerzővel. Sztinyikov ugyanis Marx fenti műve alapján elemzi az elidegenedés különböző fajtáit, s hangsúlyozza, hogy az alapvető elidegenedés a munka elidegenedése, de nem tisztázza a magántulajdon és az elidegenedés viszonyát. Marx, mint ismeretes, a magántulajdont az elidegenedésből vezeti le, hiszen polemizálva a klasszikus angol közgazdaságtannal, meg akarta mutatni, hogy a magántulajdon nem örök, hanem történeti képződmény. Ezt a gondolatmenetet még követi a szerző, s Marx nyomán kifejti, hogy a magántulajdon az elidegenedés következménye, ennek „összesűrített kifejezése”; de azzal, hogy a magántulajdont az elidegenedett munkára visszavezettük, még nem oldottuk meg a kérdést. Egyrészt az érett Marx álláspontjáról a fenti viszony másképp alakul, másrészt a polgári filozófusok az elidegenedést az ember természetéből adódónak, örök tragikumnak fogják fel, s így a velük való vitában az elidegenedés

\* E.M. Sztinyikov: Проблема „отчуждения” в буржуазной философии и фальсификаторы марксизма. (Az elidegenedés problémája a polgári filozófiában és a marxizmus meghamisítói. Moszkva, 1962.).

keletkezésének okaira és körülményeire kell rámutatni. Ezért a monográfia leg-súlyosabb hiányossága, hogy megmarad annál az általános megfogalmazásnál, hogy az elidegenedett munka bizonyos történelmi körülmények között alakul ki, de nem tárja fel a munkamegosztás és az elidege-nedés kapcsolatát. Pedig ezt a marxizmus klasszikusai későbbi műveiben részletesen kifejtik, különös tekintettel a munkamego-sztás és az osztályok, illetve az állam kapcsolatára (lásd pl. Marx—Engels Vál. Műv. Szikra, 1949. II. köt. 27. és 314. o.), s e kifejtés alapján érthetővé válik, hogyan vezet a munkamegosztás a terméknek a termelőtől való elszakadására, majd a vele való szembefordulásra (lásd pl. uo. 318—319. o.), azaz a termék elidegenede-sére, amely kiváltja a munka elidegenede-sét, ami továbbiakban az alapvető elidege-nedéssé válik. Így megalapozottan érvelhetünk a polgári filozófusok ellen, akik az ember természetébe helyezik az elidege-nedés okát, s kimutathatjuk, hogy az elidegenedés csak meghatározott történelmi korszakokban — tudniillik az osztály-társadalmakban — uralkodik, létrejötté és megszűnése egyaránt történelmi szük-ségesség.

A polgári elidegenedés-elméletek tárgyalása során szerző először is azt az egy-séges folyamatot ábrázolja, ahogyan az elidegenedés problémája az antikommuniz-mus fegyverévé válik. De Man és Lands-hut voltak az elsők, akik a harmincas évek elején kísérletet tettek arra, hogy szembe-állítsák Marx korai és érett munkásságát, s Marx polgári meghamisításának ez a — manapság leggyakoribb — formája idő-közben kibővült Marx és Engels, illetve ket-tőjük és Lenin szembeállításával. De Man-ék azt állítják, hogy a fiatal Marx még huma-nista volt, a harmonikus, sokoldalú ember állt filozófiájának középpontjában, s ezért a sokoldalú emberért való aggodást fejezte ki az elidegenedés kategóriája, míg az idősebb Marx csak gazdasági fogalmakban tudott gondolkodni, humanizmusa a 40-es évek végén eltűnt. De Man-ék nézeteinek egyenes folytatói Nyugat-Németországban ma az evangélikus filozófusok, akik 1952-ben bizottságot hoztak létre a marxizmus tanulmányozására; legjelentősebb képvi-selőik Thier, Mertzke, Wendland és Fet-scher. Az utóbbinak „Marxtól a szovjet ideológiáig” (Berlin—Bonn, 1961.) című könyve részletesen tárgyalja azt az állás-pontot, hogy Marx filozófiai fejlődésének csúcspontja a „Gazdasági-filozófiai Kéz-iratok”, s a késői Marx már nem huma-nista, nem filozófus, hanem egyszerűen közgazdász; ezért Sztinyikov a fenti műhöz kapcsolódva bírálja ezt a koncepciót.

Sztinyikov egyrészt rámutat arra, hogy az elidegenedés problémája Marx későbbi munkáiban is felmerül, szó sincs tehát törésről ebben a vonatkozásban sem. Marx „A Tőké”-ben használja néhányszor az elidegenedés kategóriáját — a többi között az elnyomorodás jelenségének le-írására —, sőt megfogalmazásbeli egyezé-sek is kimutathatók a „Gazdasági-filozó-fiai Kéziratok” egyes részeivel. „A Tőké”-re való utalás nagyon meggyőző, szerintünk azonban az összefüggést sokkal pontosab-ban fel lehetett volna tárni, utalva Marx munkásságának fontosabb állomásaira, el-sősorban „A Tőké” előmunkálataira (kü-lönösen a „Grundrisse der Kritik der poli-tischen Ökonomie”-re), amelyek félre-érthetetlenül mutatják a folytonosságot a marxi életműben, így az elidegenedés tárgyalásában is.

A szerző másrészt azzal érvel, hogy Marx humanizmusa az érett korszakban a legvilágosabban a kommunizmusnak mint reális humanizmusnak a kidolgozá-sában nyilvánul meg, ezzel tudományosan megalapozza a sokoldalú és harmonikus személyiség kibontakozásáról szóló elmé-letet, ahelyett hogy frázisokat hangoztatna a személyiség fejlődéséről.

Az evangélikus filozófusok azonban nem elégednek meg a fiatal és az idősebb Marx De Man-féle szembeállításával. Mertzke, az evangélikus filozófusok tanul-mányköteteteinek a „Marxismustudien”-nek a kiadója arról ír, hogy pontosabb, mélyebb filozófiai kritikáját kell adni a marxizmusnak. Ezt kísérel meg Fetscher a fent említett könyvében, a fiatal Marxot hegelianusnak ábrázolja, aki megőrizte mesterének alapvető elvét — meggyőző-dését „a tudat átalakító funkciójában” —, csupán a világsszellem helyébe a történelmi tevékenységet, a hegeli szellem öntudata helyébe a proletariátus öntudatát tette. Sztinyikov határozottan utal e koncepció és Lukács 1923-ban megjelent „Történelem és osztályöntudat” című könyvének rokonságára, mindkettőnek alap gondolata a tudat és a valóság közvetlen egybe-esése, s a tudat, nevezetesen a proletariá-tus öntudatának átalakító funkciója. A marxizmus Fetscher-féle hegelizálása félre-magyarázása a munkásosztály pártja veze-tő szerepének, sőt szükségességének taga-dásához vezet; a proletariátus öntudatát hiposztazálja, az egész történelmi folyamat azonosul vele, így minden spontánul ját-szódik le, nincs szükség ideológiára, a párt vezető szerepére. Ezeknek — a fiatal Marxnak tulajdonított — elveknek az alapján most már abban látják a törést a fiatal és az idősebb Marx között, hogy „a proletariátus öntudatos tevékenysége

a proletariátussal szemben álló világnézetté változik”, azaz belső tényező helyett a proletariátussal szemben álló külső tényezővé. A későbbi marxisták, mondja Fetscher, a proletariátust „hangtalan tömegnek” tekintették, amely nem képes érdekének felismerésére, s Lenin még tovább mélyítette a szakadékok voluntarista elméletével, mely minden aktivitást a pártba helyez. Fetscher a fiatal Marxot fatalistának tekinti, aki mindent a proletariátus öntevékenységére bíz, s szembeállítja ezzel Lenin „pártdiktatúráról” szóló elméletét.

Érveit és idézetanyagát Fetscher Marx „A hegeli jogfilozófia bírálatához. Bevezetés” című művéből meríti. A hamisítás itt is nyilvánvaló — mutatja ki a szerző —, hiszen Marx a fenti munkájában éppen azt emeli ki, hogy az elmélet csak akkor valósítható meg, ha megérték rá a történelmi körülmények, ezt mélyíti tovább Lenin a forradalmi helyzet feltételeinek kidolgozásával. Marx korai munkáiban valóban kevés szó esik a pártról, de mikor az gyakorlati feladat lett, annál többet foglalkozott vele. Marx sosem állított olyat, hogy az osztályharc elmélete és gyakorlata egybeesik, hogy tehát nem kell harcolni az elmélet megvalósításáért, sőt éppen bírálta ezt a közvetlen egybeesésének ezt a felfogását. Ennek bizonyítására a szerző idéz a „Szent család”-ból, ahol Marx bírálja ezt a „misztikus azonosságot” az ifjú hegelianusoknál és rámutat az előzményeire Hegelnél: „A lét és gondolkodás spekulatív misztikus azonossága ezért a kritikában megismétlődik, mint a gyakorlat és elmélet éppoly misztikus azonossága”. MEM II. köt. Bp. 1958. 192. o.) Ellenkezőleg: a marxizmus klasszikusai meg voltak győződve arról, hogy a proletariátus közvetlen gyakorlata, bérharc csak trade-unionista tudatot szül, s csak a tudományos szocializmus elsajátítása útján lesz a proletariátus öntudatos. Lenin a munkáspártról és a proletariátus öntudatáról szóló marxizmus nézeteket csak továbbfejlesztette (itt a szerző a „Két taktiká”-ra utal), s így Marx és Lenin elmélete között nincs semmi törés. Az elidegenedés megszűnésének útját Fetscher viszont a proletariátus tudati folyamatoként (felismerés) rajzolja meg — így nincs is valódi megszüntetés —, a proletárdiktatúrát és a szocialista társadalmat a proletariátus tudatától idegen valaminek tekinti.

Ahhoz azonban, hogy az elidegenedés megszüntetésének marxizmus megoldását megcáfolja, Fetschernek és a többi polgári filozófusnak tovább kell menni egy lépéssel — hangsúlyozza a szerző —, el kell torzítani Marxnak az elidegenedés megszűnéséről és a kommunizmusról alkotott

elmélete lényegét is, a meghamisítás csak így lesz teljes. A kommunizmusról szóló polgári nézetek kialakításában már aktívan bekapcsolódnak más klerikális filozófusok is, egységes álláspontjuk az, hogy a kommunizmus a történelem vége, lezár, megmerevedett, fejlődésképtelen társadalom, s különböző teológiai fogalmakat aggnak rá, különös előszeretettel alkalmaznak vele kapcsolatban az eszkatológia szót. Törekvésük arra irányul, hogy a marxizmusban rejtett vallásos lényegét mutassanak ki: a marxizmus „keresztény áltudomány” (Wendland), melynek „Marx az álprófétája” (Thier). Max Lange a „Marxizmus” Leninizmus Sztálinizmus” című munkájában fejtegeti ezt; a kommunizmus megvalósulásának elméletét a krisztusi birodalom eljövételéről szóló vallásos hithez hasonlítja, holott a marxizmus nem misztikus remény, hanem tudományos elmélet alapján beszél a kommunista társadalomról, s nem passzív, mindenbe beletörődéssel várakozik rá, hanem aktív, céltudatos munkával harcol érte és építi

Támadják a kommunizmust mint az elidegenedés megszüntetését azzal is, hogy nem egyéb, mint dialektikus spekuláció üres, „totális” tagadás, s a tagadás a, kommunizmussal be is fejeződik, s vele együtt a fejlődés is. A kommunizmus így, szerintük, megszakítja a történelmi fejlődés folyamatosságát; ezt a folyamatosságot azonban Marx maga is különösen hangsúlyozta s nem hiába beszélt külön átmeneti társadalomról a kapitalizmus és a kifejlett kommunizmus között. Másrészt a marxizmusban a tagadás dialektikus tagadás, mely a megszüntetés mellett a megőrzés mozzanatát is tartalmazza, az elidegenedés csak lassan és fokozatosan szűnik meg, bár a szocialista forradalommal elveszti alapját, a tőkés magántulajdont — mondja a szerző. Alaplan tehát a polgári filozófusoknak a kommunizmus állítólagos történelmi abszurdítására vonatkozó az, az érvelése, hogy a kommunizmus közvetlen létrejötte egyszerre vezetne totális változásra — az elidegenedés azonnali megszüntetésére. A szerző kifejti, hogy a kommunista társadalom a fejlődésnek nem a végét, hanem éppen a meggyorsulását jelenti, határtalan fejlődési lehetőséget a termelő erők tekintetében, melyek aztán a társadalmi berendezkedést is tovább formálják. Ezzel kihúzza a talajt a Marx-hamisítók utolsó érvei alól is, melyek mindenáron azt igyekeznek bizonyítani, hogy a kommunizmus nem valódi kiút az elidegenedésből, nem történelmi realitás, s így az elidegenedés marxizmus megoldása hibás.

Marx elidegenedési elméletének meghamisításával párhuzamosan a polgári filozófusok kidolgozzák saját elméletüket az elidegenedés problémájáról. A mai nyugati társadalom egyre aggasztóbb jeleit mutatja az elidegenedésnek, s ezzel a filozófusoknak és szociológusoknak elkerülhetetlenül szembe kell nézniök. A helyzetre rendkívül jellemző F. Pappenheim haladó amerikai szociológus kijelentése: az elidegenedés az a probléma, melyben összeütközik a kapitalista társadalom apologetái és bírálói, amely központi kérdéssé vált a világnézeti harcban (A modern ember elidegenedése, 1959).

Az elidegenedés keletkezésére vonatkozó polgári elméletek két alapvető típusát emeli ki a szerző. A polgári filozófusok egyrészt az ember belső természetéből vezetik le az elidegenedést, örök természet-törvénynek tekintik, másrészt társadalmi okokat sorakoztatnak fel, elsősorban a technika fejlődését, az ember háttérbe szorulását a gépekkel szemben. A szerző az előbbire E. Frommot hozza példának, szerinte Fromm csupán az ember állatvilágból való kiszakadásában látja az elidegenedés okát. Az állatvilágból való kiválás során az ember elvesztette természetes ösztöneit, melyek irányították életét, s ezzel megszűnt harmóniája a természettel, elidegenedett tőle. Az embert ezért a veszteséget az értelem nem kárpótolja, sőt minden nyugtalanságnak és rémületnek az okozója; minden lépés előre a természet meghódításában az elidegenedés fokozására vezet, míg végül az elidegenedés totálissá válik, azaz kiterjed az összes emberi viszonyokra. A szerző azonban nem ismereti pontosan Fromm nézeteit, mert Fromm az elidegenedésnek csak elvont lehetőségét látja az állatvilág természetes harmóniájából való kiszakadásban, s a konkrét elemzés során ő is társadalmi, társadalmipszichológiai okokat keres.

E. Michel nyugatnémet szociológus kizárólagosan társadalmi tényezőkben, a személyiség és a közösség növekvő ellentmondásában látja az elidegenedés okát. (A társadalom személyiség ellen fordulásának folyamata. Stuttgart, 1959). Szerinte a régi társadalmi formákat olyan forma váltja fel, mely háttérbe szorítja a személyiséget, s a fokozódó munkamegosztás az embert egyszerű termelési tényező szintjére süllyeszti le, a gép alkatrészévé, kiegészítésévé teszi. Még élesebben jelentkezik ez F. Heidemann, az oxfordi egyetem filozófia professzora nézeteiben (Élő vagy halott-e az egzisztencialista filozófia? Stuttgart, 1954). Ő minden elidegenedés alapvető okát az istentől való elidegenedésben látja, de a XX. század konkrét

viszonyait elemezve, az elidegenedést a technikai fejlődés következményeinek tulajdonítja: a gépek eluralkodnak alkotóik felett, s csak saját törvényeiknek engedelmeskednek. A technika szerepét hasonlóképpen ítéli meg a nyugatnémet szociáldemokraták (például K. Schmidt az 1956-os müncheni pártkonferencián tartott előadásában), s a nyugatnémet egzisztencializmus vezető képviselője, K. Jaspers is. Mivel a szerző nem fejtette ki a munkamegosztás és az elidegenedés összefüggését, így a fenti álláspont kritikája is gyengébben sikerült nála. Michel felfogásában vannak racionális elemek is a munkamegosztás szerepét illetően, vele szemben ki kellett volna mutatni, hogy csak a kapitalista munkamegosztás hozza létre a személyiség teljes elidegenedését, nem pedig a technika fejlődése általában; ez a kritika vonatkozik Heidemannra is.

Az, hogy az elidegenedést az ember megváltoztathatatlan belső természetére, illetve a technika fejlődésére vezetik vissza, egyformán arra a következtetésre vezet, hogy az elidegenedés elkerülhetetlen, nem a társadalmi berendezkedés következménye, hanem más, végtetszerűen érvényesülő törvényszerűségeké. Elméletileg így leplezik a legfontosabbat, azt, hogy ki a bűnös az ember elidegenedésében, s arra irányulnak, hogy elzárják az elidegenedés megszűnésének útját, a társadalmi rendszer forradalmi megváltoztatását.

A polgári filozófusok adnak azért különféle antikommunista recepteket az elidegenedés megszüntetésére. Bigo és Calvez nyíltan kijelentik, hogy „az ember elidegenedése nem enged meg más megoldást, csak vallásosat”. Michel a csalód megerősítésében látja a kiutat, hasonlóképpen Fessar páter, francia katolikus filozófus, aki az úr és szolga hegeli viszonyának elemzésén keresztül jut el oda, hogy a szolga felemelkedését, öntudatosodását csak a harmonikus családi élet, a házastársi szeretet segítheti elő. M. Pierre francia szociológus „humánus gazdasági élet” megteremtését kívánja, a tulajdonviszonyok megváltoztatása nélkül (A munka kizsákmányolásának jelenlegi elméletei, 1960). K. Schmidt viszont a szabadidő növelésétől várja, hogy az ember „az egész gazdasági élettől megszabadul”.

Szintnyikovnak e receptek abszurditását nem nehéz kimutatnia, hiszen irreálisukról maga a kapitalista társadalom egész gyakorlata tanúskodik. Akad azonban gyakorlati próbálkozás is az elidegenedés megszüntetésére, pontosabban töpmitására: az úgynevezett „emberi viszonyok” szisztemája. Ez egyrészt arra irányul, hogy az elidegenedés tényét leplezze,

másrészt, hogy az elidegenedés felszámolásának illúzióját keltse a munkásságban. Fetscher a már említett könyvében e rendszerre hivatkozva tagadja Marxnak azt a megállapítását, hogy az elidegenedés felszámolásához a magántulajdon megszüntetése szükséges. Az „emberi viszonyok” szisztémájának lényege ugyanis az, hogy a munkásban ki kell alakítani a saját munkájával való „belső megelégedettséget”, ami úgy érhető el, ha lehetőséget adnak neki az egész termelés áttekintésére, a vezetésben való részvételre, és a haszonban való részesedésre. Ez a rendszer — abból a célból, hogy a kizsákmányolást „megédesítse” — azokat a gazdasági, szociális vívmányokat, amelyeket tulajdonképpen a munkásosztály vívott ki a bérharcai során, magába olvasztja. Kapitalista körök nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek a rendszernek; pl. Mac Cormick amerikai gyáros kijelentette: „Maga az emberiki ipar léte függ az emberi viszonyok” sikerétől”. A konstrukció átmenetileg hathat az ellentétek tompításának irányában, de az elidegenedést meg nem szüntetheti. Sőt egyre élesebb ellentmondásba kerül a valósággal, olyan mértékben, ahogyan a szocialista országokban kibontakozik az elidegenedés valódi megszüntetése, amelyet a szerző mint a marxizmus elmélet gyakorlati megvalósítását állít szembe a különböző burzsoá elméletekkel és Marx-kritikákkal.

Szitnyikov könyve a marxizmus-hamisítás és a polgári elidegenedés-elméletek felsorolt válfajainak kétségkívül magas színvonalú kritikáját adja. Igen fontos polgári elidegenedésméletekre azonban nem tér ki, nagyon helytelen például az egzisztencialista nézetek ismertetésének és bírálatának elmaradása, csak Jasperset említi futólagosan, s túl röviden foglalkozik a neotomista állásfoglalással is. Másik észrevételünk: mivel az ismertetett polgári elidegenedés-elméleteket problémakörök szerint tárgyalja, kissé elmosódnának a különbségek az egyes irányzatok és filozófusok között, bár közös lényegük,

osztálytartalmuk így élesebben domborodik ki.

Könyve a kommunizmusnak mint reális humanizmusnak elemzésével zárul, ez a könyvnek legproblematisabb része. Külön-külön nyomon kíséri az elidegenedés egyes fajainak megszüntetését, itt azonban ismét jelentkezik az az alapvető hiányosság, hogy nem látta a munkamegosztás szerepét az elidegenedés keletkezésében, s így nem látja megszűnésében sem. Nagyon helyesen megállapítja, hogy az elidegenedés fokozatosan szűnik meg, s amíg nem lesz teljes kommunizmus, az elidegenedés egyes mozzanatait is fennmaradnak. Nem látja meg azonban ennek a megszűnési folyamatnak az alapját a munkamegosztás eltűnésében, holott Marx erre a kapcsolatra világosan utal; a munka megosztása, azaz az embernek a termelés egy helyéhez való rögzítése megszűnik, ezt felváltja a termelés társadalmi szabályozása, s ezzel megszűnik az elidegenedés is. (MEM III. köt. Bp., 1960. 32—34. és 63. o.)

A szerző részletesen ábrázolja a kommunista önkormányzat kialakulását, az egyén és a közösség harmóniáját, a sokoldalú személyiség kibontakozását a kommunista társadalomban, mindezeket kapcsolatba hozza korunk gyakorlati problémáival, s a jelenlegi időkben már mutatkozó tendenciákkal. A kommunizmusra vonatkozóan azonban nem sikerül eléggé konkretizálnia mindanivalóját, sokszor csak általánosságokat ír a kommunizmus szovjetunióbeli építéséről.

A mű egészében értékesnek, színvonalasnak ítéltető, előnye az is, hogy a polgári filozófusok kritikáján túl összefoglalja mindazt, amit erről a kérdésről a marxista filozófusok elmondtak, bár nem utal konkrétan a feldolgozott anyagra, s nem közli a felhasznált irodalom jegyzékét sem. Az elidegenedés elméletének pozitív kifejtése felé is komoly lépés Sitnyikov könyve, reméljük még részletesebb és alaposabb monográfiák követik majd ebben a témakörben.

*Ágh Attila*

### **Rozsin: Bevezetés a marxista szociológiába\***

Érdekes és a maga nemében egyedül álló kísérlet a leningrádi filozófus rövid összefoglaló munkája.

Régóta érlelődik már az igény hasonló jellegű munkákra, s ez a mű, habár válasz erre az igényre, mégis azt mutatja, hogy sok lényeges és alapvető kérdés még tisztázásra vár. A műben leszűrt, tömör for-

mában tükröződnek az utóbbi évek tudományos vitái és ezek eredményei. Ugyanakkor sok olyan nézettel is találkozunk, amelyek azt mutatják, hogy e viták még nem értek megnyugtató lezárásukhoz.

A szerző a saját, önálló logikáját követve, szerkezeti és logikailag világos kifejezést ad. De művének szerkezete, amely vég-

\* A Leningrádi Zsdánov Egyetem kiadója, 1962. 157 o.

eredményben a történelmi materializmusnak mint Marxista szociológiának strukturális vázlata kíván lenni, véleményem szerint, alapjában véve elhibázott. Nem véletlenül maradnak ki fejezetek olyan alapvető szociológiai problémákról, mint a haladás és kritériumainak kérdése, a szabadság és a szükségszerűség, a társadalmi determinizmus problematikája, a néptömegek és a személyiség történelmi szerepe, vagy a társadalmi tudatformák. A szerző, rövid összefoglaló műről lévén szó, nem is tart igényt a teljességre. De az ilyen hiányokat mégis kifogásolnunk kell, mert e témák kifejtése elvi jelentőségű egy olyan műben, amely „Bevezetés a marxista szociológiába” címet viseli.

A könyv szerkezeti felépítése a következő: rövid első fejezet „A marxizmus keletkezése — forradalmi fordulat a szociológiában” címmel. A terjedelmes második fejezet metodológiai tartalmú, címe: A marxista szociológia mint tudomány. E fejezetben foglalkozik a szerző a történelmi materializmus filozófiai és szociológiai aspektusának problémájával, a szociológia tárgyának, tartalmának és strukturájának kérdéseivel, a társadalomtudományoknak a közöttük a konkrét szociológiai kutatásoknak az általános szociológiához való viszonyával, valamint a szociológia alapelveinek, törvényeinek és kategóriáinak áttekintésével. Az ezt követő négy terjedelmes fejezet tárgyalja a társadalmi élet — a szerző szerint — négy alapvető szféráját: a társadalmi anyagi, szociális, politikai és szellemi életét.

Az első két fejezet indokoltan, s mondhatnók tradicionálisan áll a maga helyén. De a tartalmi kifejtés fenti strukturájával nem érthetünk egyet. Hiszen az általános szociológia feladata a társadalmi élet különböző szféráit (amelyek egyébként is csak az absztrakcióban választhatók szét és empirikus adottságukban egységben jelentkeznek) kölcsönhatásukban, kölcsönviszonyaik különböző aspektusaiban vizsgálni. A szerző által követett szerkezet olyan ismétléseket szül például, amelyek felesleges volta első látásra világos. A társadalom anyagi életéről szóló fejezet egyik alfejezete az anyagi életben végbemenő forradalmi változás témáját tárgyalja, és hasonlóan van „forradalmi fordulat a társadalom politikai életében”, „forradalmi fordulat a társadalom szociális életében”, továbbá „forradalmi fordulat a társadalom szellemi életében” című fejezet. Így darabolódik négy részre a társadalmi forradalommal foglalkozó téma, amely helyesen a haladás kérdését tárgyaló fejezet része lenne. A háborút viszont a nem teljesen világos rendeltetésű „szűkebb értelemben

vett” szociális élet fejezetbe sorolja a szerző, pedig világos, hogy a háború, éppúgy mint a forradalom, a társadalmi élet minden szféráját érinti.

A marxista szociológia terminus az utóbbi néhány évben terjedt el. Burzsoá oldalról gyakran támadták a marxizmust azzal, hogy nincs saját szociológiája. A valóságban pedig a történelmi materializmus az egyetlen egységes monisztikus szociális teória. A marxizmus megalkotói és első művelői érthető okokból nem nevezték a történelem materialista teóriáját szociológiának, hogy ezzel is kifejezzék e teória gyökeresen eltérő voltát az éppen akkoriban keletkező Comte-féle pozitivist szociológiával, s a múlt század második felében elburjánzó szociológiai iskoláskákkal szemben. A múlt század kilencvenes éveiben Engels által alkotott „történelmi materializmus” terminus tökéletesen kifejezte a marxista szociológiai tanítás lényegét. A marxista tudomány huszadik kongresszus után felfrissült légkörében alkalom nyílt a szociológiához való viszony felvetésére és tisztázására.

Rozsin véleménye szerint a történelmi materializmus a marxizmus általános szociológiája. Filozófiai tudomány, s egyidejűleg van filozófiai és szociológiai aspektusa. A szerző helyesen bírálja azt az álláspontot, amely szerint a történelmi materializmus filozófiai és szociológiai részre oszlik. Minden általános szociológiai kategóriának van filozófiai vonatkozása. Hiszen bármely szociális jelenség a maga totalitásában a szellemi és anyagi oldal bonyolult egysége. És egyáltalán a tudatanyag-kettősség létezése kizárólag a szociális mozgásforma alapján lehetséges. A szerző így határozza meg a marxista szociológia feladatát: „A marxista szociológia feladata abban van, hogy fel kell tárnia bármely társadalmi viszonyban (jelenségben) annak szociális természetét (lényegét), helyét a társadalmi viszonyok rendszerében és szerepét a történelmi folyamatban.” (24. o.)

A marxista szociológia tárgyát a szerző kettősen határozza meg. Véleménye szerint a történelmi materializmus mint filozófiai tudomány a legáltalánosabb társadalmi törvényeket kutatja, de mint szociológiai tudománynak hatáskörébe tartozik az egyes formációk specifikus törvényeinek feltárása is. Így adódik aztán, hogy minden társadalmi formációnak van saját szociológiája, megfelelő fejezetekkel (anyagi, szociális, politikai és szellemi élet). A marxista szociológia hatáskörének ilyen kiterjesztésével semmiképpen sem érthetünk egyet. E felfogásból következik a marxista szociológia és az egyes társada-

lomtudományok viszonyának helytelen értelmezése.

A szerző vitába száll Schaff lengyel filozófus nézetével, aki szerint a történelem feladata az általánosítás, az egyes formációk specifikus törvényeinek feltárása. Rozsin véleménye az, hogy „a történelem nem foglalkozik a történelmi törvények feltárássával és megformulálásával, hanem leírva a történelmi fejlődés konkrét menetét, a történelmi eseményeket belső kapcsolataiban, feltárja e törvények megvalósulásának folyamatát, működésüket, megjelenési formáikat.” (36. o.) A kérdésben, véleményem szerint, Schaffnak van igaza, hisz a történelem anyagának már az általánosítás bizonyos szintjén kell lennie ahhoz, hogy belőlük eljuthassunk a történelmi materializmus legáltalánosabb törvényeihez, kategóriáihoz. Rozsin fel fogása a történelemtudományt valamiféle illusztráló tudománnyá fokozza le, s csak annyiban különbözik a badeni neokantiánusok (Rickert, Windelband) történelemre vonatkozó nézetétől (akik a történelmet ideografikus, tisztán leíró tudománynak tekintik), hogy mégiscsak elismeri a törvények létezését, igaz, kizárólag a szociológia szférájában.

Helytelenül értelmezve a szociológia tárgyát, a szerző nem tudja metodológiailag megalapozni a konkrét szociológiai kutatások szükségességét. Alapjában véve helyes „praktikus” érvet hoz fel: „A társadalmi élet rendkívül sokrétű és változatos — írja —, ezért természetesen keletkezik a szükséglet a társadalmi élet jelenségeinek differenciált tanulmányozására.” Rövid áttekintést ad a Szovjetunióban most folyó konkrét szociológiai kutatásokról, amelyekben közösen vesznek részt különböző területek specialistái. Helyesen utal a konkrét szociológiai kutatások rendkívüli fontosságára: „Feltétlenül szükségesek a munka-, a kultúr-, a család-, a művelődés- és az egészségügyi szociológiai kutatások” (34. o.) — írja. Először is foglalkozni kell e kérdésekkel, s az adott tudományágak tudományban elfoglalt helye majd kialakul.

A tudományos kommunizmus és a szociológia viszonyával kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Ha a tudományos kommunizmus csak a kommunista formáció minden országban közös keletkezési és fejlődési törvényszerűségeit tanulmányozza, akkor a marxista szociológia, amint láttuk, az összes formációk fejlődésének és funkcionálásának törvényeit kutatja.” (35. o.) Néhány oldallal előbb viszont azt írja a szerző, hogy minden formációnak van saját szociológiája. Nem világos ezek után, hogy a kommunista

formáció szociológiája és a tudományos kommunizmus azonos-e vagy sem, egy tudomány-e vagy kettő? Nem látjuk a kapcsolatot a konkrét szociológiai kutatások és a tudományos kommunizmus között sem. Véleményem szerint a tudományos kommunizmus a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet és a kommunizmus építése legáltalánosabb törvényszerűségeit tartalmazza a történelmi fejlődés tanulságainak, valamint a jelenkor általános tendenciái tanulmányozásának alapján. Ha nem is egyszerűen politikai, de mindenesetre politikai fókuszú tudomány. A konkrét szociológiai kutatás pedig a mai társadalmi élet olyan szociális jelenségeinek, problémáinak tanulmányozása, amelyeket nem elegendő kizárólag különböző (gazdasági, politikai, jogi, etikai stb.) aspektusaikra bontva vizsgálni, hanem szükséges velük kapcsolatban a komplex szociológiai megközelítés. A konkrét szociológiai kutatások korunk, vagyis a kommunizmusba való átmenet és a kommunizmus építése korának olyan specifikus törvényeit tárják fel, amelyek közvetlen anyagot nyújtanak a tudományos kommunizmus általános tételeinek finomításához, elmélyítéséhez.

A szociológia legáltalánosabb alapelveiként négy elvet sorol fel a szerző: a társadalmi lét társadalmi tudattal szembeni elsődlegességének elvét, az alap elsődlegességének, ill. a felépítmény másodlagosságának elvét, a történelmi determinizmus, valamint a haladás elvét, s megmutatja, hogy ezek az alapelvek a megfelelő filozófiai tételek konkretizálódásai.

A társadalmi törvények az emberek tudatos tevékenységén keresztül érvényesülnek. Ezért különböznek, mint hangsúlyozza a szerző, minőségileg a természeti törvényektől, s a különbség elmosása vezet a szociológiai naturalizmus különféle megnyilvánulásaihoz. Röviden foglalkozik a könyv a törvények osztályozásának kérdésével.

A kategóriákkal foglalkozó részben néhány alapvető kategória meghatározását olvashatjuk. E meghatározások ráirányítják a figyelmet a társadalmi lét és a társadalmi tudat, az alap és a felépítmény, az anyagi és az ideológiai viszonyok, valamint a formáció kategóriáival kapcsolatos vitatott problémákra.

A szerző határozottan állap meg, hogy az olyan nézetekkel szemben, amelyek mindenféle társadalmi tevékenységet a társadalmi lét kategóriájába sorolnak, mint például Tugarinov, aki az írja, hogy „társadalmi létnek kell értenünk az emberek egész praktikus életét és tevékenységét”. (A történelmi materializmus kategóriáinak

összefüggése. 1958. Leningrád.) Rozsin így határozza meg a társadalmi létet: „a társadalmi léthez tartoznak mindazok a viszonyok és cselekvésformák, amelyek az emberek társadalmi tudatától függetlenül alakulnak.” (51. o.) E meghatározás alapján a politikai tevékenység mint tudatos tevékenység nem tartozik a társadalmi léthe. Mi az tehát, amit felöllel a társadalmi lét? Az osztályok, németek, családok gazdasági viszonyai, és a szerző kifejezésével élve, „ezek szociális megnyilvánulásai, amelyek objektíven, a társadalmi tudattól függetlenül alakulnak, részei a társadalmi létnek” (50. o.). A fenti meghatározásnál felmerül a kérdés: vajon az összes viszonyok és cselekvésformák, amelyek az emberek tudatától függetlenül léteznek, beletartoznak-e a társadalmi létbe? A meghatározás szerint igen, ám a konkrét kifejtés alapján (melyben a gazdasági viszonyokról és ezek „szociális megnyilvánulásai”-ról van szó) nem. És nyilván ez utóbbi a helyes válasz, hiszen nem egyszerűen létről van szó, hanem éppen társadalmi létről. Tehát a fenti meghatározás így bangzanék pontosabban: A társadalmi léthez tartoznak mindazok a viszonyok és cselekvésformák, kivéve a biológiai jellegűeket, amelyek az emberek társadalmi tudatától függetlenül alakulnak.

Még egy kérdést vethetünk fel azzal kapcsolatban, ahogyan a szerző a társadalmi létet értelmezi. Mit értsünk a gazdasági viszony tudattól független szociális megnyilvánulásain? E kérdésre mintha „A társadalom szociális élete” című fejezet kívánná válaszolni.

A szerző szerint a „szociális” terminusnak két alapvető jelentése van. Tágabb értelemben minden társadalmi jelenséget szociálisnak nevezünk, de szűkebb értelemben a társadalmi élet csak egy bizonyos szféráját nevezzük „szociális élet”-nek. E szférát közvetlenül a gazdasági élet, a termelési viszonyok határozzák meg. A szociális viszonyok az emberek tudatától függetlenek, tehát nem is felépítményi jellegűek. A szociális viszonyok kategóriájába tartoznak, a szerző szerint, az osztályok közötti, a nemzeti-törzsi és a nemzetek közötti, valamint a családi viszonyok. A megfelelő alfejezetekben nem tudjuk meg, mi e viszonyok specifikuma, mi teszi őket „szűkebb értelemben” szociálisá.

Az osztályviszonyok, ha csak a lenini osztálymeghatározást vesszük figyelembe, alapjáiban véve termelési viszonyok, az osztályok helye a termelőeszközökhöz való viszonyuktól, a társadalmi termelésben elfoglalt helyüktől stb. függ. Az osz-

tályok viszonyai a politikai szférában a pártok egymáshoz és az államhoz való viszonyában stb., a tudati szférában pedig megfelelő osztálypszichikumban nyilvánulnak meg.

Az osztályharcot tárgyalva maga a szerző sorolja fel a három ismeretes szférát, a gazdasági, a politikai és az ideológiai harc szféráit. Plehanov idevágó szavait a könyv egy egész más helyén olvashatjuk: „Miben állnak az osztályok kölcsönös viszonyai? Ezek mindenekelőtt azok a viszonyok, amelyek az emberek között a társadalmi termelési folyamatban alakulnak: a termelési viszonyok. E viszonyok kifejezést kapnak a társadalom politikai szervezetében és a különböző osztályok politikai harcában, ez a harc pedig lökéstül szolgál a különböző politikai teóriák keletkezése és fejlődése számára: a gazdasági alapon szükségszerűen emelkedik a megfelelő ideológiai felépítmény.” (Vál. fil művek. Oroszul. I. k. 650. o. Rozsin idézi: 151. o.)

Amint látjuk, maga a szerző sem deríti ki, miben áll az osztályviszonyok specifikusan „szociális” oldala, túl a gazdasági politikai és tudati aspektuson. Valószínűleg azért, mert az osztályok közötti viszonyokat e három szféra kimerítően jellemzi. Az osztályok közötti viszonyok természetesen szociális viszonyok, de csak a szerző által említett első, tágabb értelemben, amelyben a szociális nem más, mint a gazdasági, a politikai és a tudati összefonódott egysége.

Hasonló a helyzet a nemzeti-törzsi, a nemzetek közötti, valamint a családi viszonyokkal. A különbség csak az, hogy e viszonyoknak valóban van olyan elemük, amely nem gazdasági, nem politikai és nem is tudati. De ez az elem éppen nem szociális, hanem biológiai. Természetesen a szociális és a biológiai elem e viszonyokban összefonódva jelentkezik, s maga a biológiai alap erősen eltársadalmiasított, megjelenési formája szociális. Véleményem szerint a szociális szférának a szerző által való kiemelése nem megalapozott, különösen pedig a fentiekben jellemzett értelemben és tartalommal pontatlan elképzelés. Tény viszont, hogy a „szociális” terminus ilyen vagy hasonló értelmű használatával máshol is találkozhatunk a marxista irodalomban (pl: Tugarinovnál: szociális felépítmény). E jelenségben, úgy vélem, valamiféle keresési tendencia nyilvánul meg. Egyes szerzők elégtelennek érzik a szociális viszonyok hármass, gazdasági-politikai-tudati karakterisztikáját. A számukra hiányzó és még nem világos pluszt szociálisnak nevezik, s ebben jut kifejezésre, hogy még nem ismerik ennek

specifikumát. Mindenesetre a „szociális élet” terminus rozsinai értelemben vett használatát el kell vetnünk, mert a belé helyezett tartalom nem adja ezt a bizonyos „pluszt” sem.

A társadalom anyagi életén az élet újratermelési folyamatát érti a szerző, tehát termelést, cserét, elosztást és fogyasztást. Az anyagi életéről szóló fejezetben tárgyalja az anyagi életéhez szükséges külső feltételeket, az ember és a természet viszonyát. Vitába száll azzal az elterjedt felfogással, amely az anyagi élet természeti feltételei közé sorolja a népesség növekedését, illetve az adott népsűrűséget, „mivel a népesség növekedése, ilyen vagy olyan sűrűsége nem természeti jelenség, hanem szociális, amely közvetlenül kapcsolódik a társadalom anyagi életéhez” (72. o.). Ez a felfogás lényegében helyesen húzza alá a népesedési törvények szociális determináltságát, de elfeledkezik arról, hogy a népesedés ugyanakkor természeti-biológiai tényező is marad.

Itt felmerül a kérdés, nem volna-e szükséges a társadalom anyagi élete fogalmába kapcsolni azokat az életfunkciókat, amelyek biológiai jelleggel bírnak, de mégis szociális jeletőségűek? Ilyen biológiai alapú szociális funkciókat képeznek a nemi viszonyok, Engels kifejezését használva, az „embertermelés”. Tehát a nemi viszonyok és a vérrokonági kapcsolatok teljes egészükben részei a társadalom anyagi életének. Emellett szól egy olyan érv is, amelyet magában az itt tárgyalt könyvben olvashatunk. „A társadalom szellemi élete magába öleli a szellemi termelés összes szféráit, azaz a természet és a társadalmi élet tükröződése a tudatban — írja a szerző (137. o.). Teljesen világos tehát, hogy a társadalom szellemi életének fogalma szélesebb, mint a társadalmi tudaté. Nem következik-e ebből analogikusan, hogy a társadalom anyagi élete fogalmának magában kell foglalnia természeti, biológiai momentumokat, szélesebbnek kell lennie a társadalmi lét fogalmánál?

A könyv legrövidebb, tömören és jól megírt fejezete a társadalom politikai életét tárgyalja. Meghatározza a politikai élet lényegét, röviden foglalkozik az állam keletkezésének és osztályjellegének kérdéseivel, tárgyalja a politikai forradalom témáját, valamint a szocialista állam rövid karakteristikáját adja.

A szellemi élettel foglalkozó fejezet érdekessége, hogy nem követi a társadalmi tudat témája hagyományos kifejtésének módszerét, s a tudatformák felsorolása helyett kizárólag a társadalmi tudat két alapvető síkja, a társadalmi pszichikum és az ideológia vizsgálatával foglalkozik.

Mint ismeretes, e téma kutatásához a marxista szociológia az utóbbi években „tért vissza”, mivel a személyi kultusz időszakára a társadalmi tudat egyoldalú ideologizálása volt jellemző.

Helyesen hangsúlyozza a szerző, hogy a társadalmi tudat kizárólag a társadalmi lét tükröződése, s hibásan azonosítják egyesek a tudattal általában.

Röviden kitér a tudományok és a társadalmi tudat viszonyának sokat vitatott problémájára, amellyel kapcsolatban még a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozhatunk a marxista szociológiai irodalomban. Véleménye szerint a természettudományok egészükben nem tartoznak a társadalmi tudathoz, legfeljebb világnézeti, ideológiai elemeiket lehet oda sorolni: „Ami a társadalomtudományokat illeti, ezek éppen tükrözésük tárgya szerint, a társadalmi tudathoz tartoznak” (145. o.). Ha el is fogadjuk ezt a rövid választ, felmerülhet bennünk több ilyen kérdés: hová tartozik például a nyelvtudomány vagy a logika? Természetes persze, hogy nem kívánhatjuk a szerzőtől a külön tanulmányt igénylő vitás kérdés pontos megválaszolását.

A társadalmi pszichikum (pszichológia) és az ideológia témája külön alfejezet a műben. Viszont feltétlenül hiányolhatjuk, hogy a szerző nem vizsgálja e két szféra kölcsönviszonyát, és így nem ismerhetjük meg álláspontját e fontos és bonyolult kérdésben.

A társadalmi tudatformák specifikumát a szerző elsősorban a tükrözés tárgyának különbözőségében látja, ha meg is említi más tényezőket. Véleményem szerint a tükrözés módjának különbsége legalább ilyen fontos specifikumot képez, s e tényező elhanyagolása vezet a tudatformák belső kapcsolatainak meg nem értéséhez, sematikus egymás mellé állításukhoz, amelyre van éppen elég példa az irodalomban.

A könyv egyik jól megírt része „A mai burzsoá szociológia néhány vonása” című négyoldalas cikkely, amely a metodológiai tartalmú második fejezet befejező része. Az elmúlt évek nemzetközi szociológiai kongresszusainak párszavas felsorolását, témáik és hangulatuk rövid jellemzését adja. Ismerteti az alapvető irányzatokat, módszereket, és tömören jellemzi a burzsoá szociológiát általában.

A tömör és világos kifejtés fő érdeme a könyvnek. Logikusan és helyesen adja elő a történelmi materializmusnak azon kérdéseit, melyeket minden marxista elfogad és megoldottnak tekint. Ezért nem is törekedtem e pozitív részek beható elemzésére. Feladatom elsősorban az volt,

hogy a hibásnak vélt koncepciókat bíráljam, s rámutassak arra, hogy szociológiánk mely vitás kérdéseire irányította figyelmét a szerző. Így a mű értékeiről szükségszerűen kevesebb szó esett, mint azt megérdemelnék. Az előszóban írja a szerző, hogy munkája „kísérlet az olvasó bevezetésére a marxista szociológia legfontosabb

problémáinak körébe” (3. o.). E kísérlet valóban hasznos és elgondolkasztó, ha nem is mondható minden tekintetben sikerültnek. Érdekes olvasmány a marxizmussal már ismerős olvasók számára is, akik nem egy kérdésben eredeti állásponttal ismerkedhetnek meg.

Földvári Tamás

## A. N. Filatova: A fogalomelmélet néhány kérdése

(a fejlődés eszméjének a biológiában való behatolásával kapcsolatban)\*

A. N. Filatova könyve úttörő vállalkozás. Az eddig megjelent dialektikus logikai könyvek, tanulmányok legtöbbje átfogó képet igyekezett adni a dialektikus logika tárgyáról, a marxista filozófiában elfoglalt helyéről és a formális logikához való viszonyáról. Igen kevesen próbálkoztak még meg monografikus formában a dialektikus logika valamely részletkérdésének feldolgozásával. Kétségtelen, hogy a dialektikus logika kidolgozásában most ez a döntő feladat. Már Lenin hangsúlyozta, hogy a dialektikus logika kidolgozásánál az egyik fontos feladat a különböző tanulmányok fejlődésének vizsgálata s az ebből következő tanulságok levonása. Filatova munkájában egy ilyen kísérlettel találkozunk.

A XIX. században a biológia tudományában — főleg a biológiai „faj” fogalma fejlődésével — forradalmi változások következtek be. Ezek a változások gyökeres átalakulást eredményeztek a biológusok gondolkodásmódjában is. A lényegében metafizikus gondolkodásmódot dialektikus szemléletmód váltotta fel. E dialektikus szemléletmód logikai elemzésének néhány kérdésével foglalkozik Filatova könyve.

A könyv bevezetésre, három fejezetre és zárszóra oszlik. Az első fejezet a fogalomnak mint gondolatformának és az e formával való operálás sajátosságainak elemzésével foglalkozik. Ez a lényegében bevezető jellegű fejezet sem tekinthető azonban pusztán már ismert tételek ismétlésének. Rámutat a fogalmak fejlődésének két fontos szakaszára: A fogalmakat a különbségekben meglevő azonosság kiemelésével alkotjuk, de ez korántsem jelenti azt, hogy a fogalmak megalkotásának szakaszában általában tisztában lennünk azzal, mi az az azonosság, amelyet kiemeltünk, amely egy halmazba egyesíti a halmaz tagjait. A fogalmak megalkotásának alap-

ja rendszerint az, hogy a fogalomban kiemelt halmaz tagjai a gyakorlati életben egy egységként lépnek fel, azonos módon viselkednek. A megismerésnek általában csak egy későbbi szakaszában állapíthatjuk meg: mi az, ami azonos e tárgycsoportban, melyek a lényeges ismertetőjegyei. Ebből következik, hogy van a fejlődésnek egy olyan szakasza, amikor a fogalommal mint logikai formával már operálni tudunk, de a fogalom konkrét tartalmát még nem tudja a tudomány felhasználni, ennek lehetősége csak egy későbbi fejlődési szakaszban teremthető meg. A fogalmakkal való operálás e két szakaszának különbségét a szerző a második fejezetben, a biológiai „faj” fogalma példáján mutatja be.

A második fejezet az említett problémán kívül képet ad a materializmus és az idealizmus, valamint a metafizikus és a dialektikus szemlélet harcáról a XIX. század biológiájában. A természettudományok fejlődése a XIX. században oly rohamosan haladt előre, hogy a természettudósok kényszerültek a természeti folyamatok dialektikus jellegét felismerni. Am ez a felismerés filozófiai síkon idealista nézetek létrejöttéhez is vezetett. Így a többi között felelevenedett új formában az az idealista nézet, amely szerint a folytonosan változó világot nem lehet fogalmakban megragadni. A biológiában ez a fel fogás konkrétan a biológiai „faj” realitásának tagadásában jelentkezett. A fajok fejlődésének, egymásba való átalakulásának tényét a természettudósok nehezen tudták összeegyeztetni a „faj” fogalmának — mint olyan fogalomnak, amely a valóságot tükrözi — elismerésével. Az itt keletkezett problémák megoldásához csak a fogalmak fogalomtermészetének materialista és dialektikus szemlélete vezethet el.

A harmadik fejezet a halmaznak és az egyednek a fogalmakban tükröződő dia-

\* Филатова, А. Н.: Некоторые вопросы теории понятия (в связи с проникновением идеи развития в биологию). Москва, „Высш. школа”, 1962. 111 old.

lektikus kapcsolatával foglalkozik, továbbá a fogalmaknak a következtetésekben játszott szerepére mutat rá. A biológiai faj esetére konkretizálva szerző kimutatja, hogy a halmaz sajátosságait csakis az egyedek vizsgálatán keresztül lehet megállapítani. Az egyed, sajátosságait tekintve, azonos is a halmazzal, meg nem is. Itt a különbségek két típusától kell eltekinteni: egyrészt az egyed specifikus sajátosságaitól, másrészt attól, hogy az egyed *különböző mértékig* tipikus képviselője a halmaznak. Ezzel kapcsolatban érdekes kérdés az átmenet a biológiai fajnak az egyedekben való különböző mértékű megjelenésétől az egyed sajátosságaihoz és innen az egyedi változások nyomán a fajoknak egymásba való átalakulásához.

A sok érdekes probléma közül még csak egy vitatható, de Filatovánál kétségkívül meggyőzően fejtegetett kérdésre szeretnénk rámutatni. A fogalmak fejlődését vizsgálva Filatova a tudományos fogalmakról megkülönbözteti a fogalmak egy előző fejlettségi szakaszát, a fogalom-képzet szakaszt. A tudományos fogalom szerinte

a megismerés eredménye, az ismeretek összegezése. Szélesebb értelemben véve a fogalom a gondolkodás strukturális egysége. Ebben az értelemben beszélhetünk olyan fogalmakról is, amelyeket bizonyos tárgycsoport azonos viselkedése alapján alkotunk, de még nem tisztázott melyek azok a közös tulajdonságok, amelyekkel az adott tárgycsoport rendelkezik és amelyek ezt az azonos viselkedést kiváltják. A fogalmaknak ez a fajtája is fogalom, mivel alkalmas arra, hogy ítéletek alkotórészeiként felhasználjuk őket. Ezeket a fogalmakat nevezi Filatova fogalom-képzeteknek. Ebből kiindulva szerinte a fogalmakat képzetekkel szembeállítani csak akkor helyes, ha abból a szempontból hasonlítjuk őket össze, hogy a megismerésben különböző általánossági fokot képviselnek, továbbá ha azt vizsgáljuk, hogy a lényeg megragadásában milyen fokot érnek el. E két szempontból feltétlenül el kell határolni egymástól a képzeteket és a fogalmakat.

G. Havas Katalin

## H. K. Wells: Pavlov és Freud

„Légy, mint a Nyolevan Éves,  
akit pusztítanak  
a növekvők s míg vérez,  
nemz millió fiat”

— írta József Attila Freud nyolevanadik születésnapjára. S e szavakat — más kiindulópontból — el kell fogadnunk tényként. Az új, szocialista nemzedék nem Sigmund Freud nyomán kívánja bejárni az emberi lélek megismerésének útját. A nemzetközi irodalomban is egyre szaporodnak a pszichoanalízis atyját erő bíráló szavak. És mégis népszerűsége, mely egyaránt érinti a laikus tömegeket és a szűk szakköröket, máig sem hagyott alább. Hatása a pszichodiagnosztikára és a pszichoterápiára, a pszichiátriára, a társadalmi elméletekre, a művészetre és az irodalomra — még mindig lankadatlan.

Miért, hogy ez a zseniális mitoszalkotó még az olyan egyébként tiszta világnézetű egyéniségekre is szédítő erővel hatott, mint József Attila? Miért, hogy a két világháború közötti ellenforradalmi rezsimmel szembehelyezkedő haladó magyar értelmiségiek — köztük marxisták is — ideológiájuk egy részét a freudizmusban találták meg? Mi az oka annak, hogy egyes nyugati országokban oly sok politi-

kailag és világszemléletileg baloldali tudós, művész és teoretikus freudista alapon értelmezi az ember lelki életét. Valóban egyenesen arányos-e a pszichoanalízis teoretikumának és praktikumának tudományos értéke e tan elterjedtségével és népszerűségével?

Csupa nyitott és még válaszra váró kérdés, melyek sorát még szaporíthatnánk. Harry K. Wells amerikai filozófus az utóbbi kérdésre próbál elsősorban feleletet adni könyvében, amely többéves vajadás után végre magyar nyelven is megszületett.

A freudizmus létrejötte óta nem nélkülözte sohasem az átkot és a gúnyt, a megbotránkozást és a szitkozódást, a „leleplezést” és a pocskondiázást, sőt az adminisztratív üldözést sem. A marxizmus—leninizmusnak azonban nem ezekre a módszerekre van szüksége ahhoz, hogy felvegye és győzelmesen végigvigye a harcot Freud kétségtelenül visszahúzó és a társadalmi gyakorlat által nem igazolt filozófiája és pszichológiája ellen. A mi feladatunk a pszichoanalízis mint világnézet és mint szaktudományi elmélet és gyakorlat tárgyilagos, a való tények gondos elemzésén alapuló, józan hangú bírálata. H. K. Wells könyve az első olyan nagyobb lélegzetű munka, amelyről egészében el-

\* Kossuth, 1962. 536 o. Fordította dr. Lénárt Edit.

mondhatjuk, hogy eleget tesz ennek a követelménynek. Ez az első lépés annak a bonyolult szövedéknek a kibogozására, amelyet a freudi elmélet és társadalmi hatása jelent ma. Nem frázisokkal, vagdalozásokkal és ex cathedra kijelentésekkel találjuk szembe magunkat, hanem „az analízis analízisével”, a freudi életmű mélyreható immanens kritikájával (amely persze nem zárja ki azt sem, hogy a szerző a freudizmus osztálygyökereivel, társadalmi következményeivel és személyes motivációjával is számot vessen).

Nem elégséges, de első lépésnek nagyon indokolt Freudnak Pavlovval történő szembeállítás. Freud még mindig magasabb piederstálon áll a világ szubjektív tudatában, mint amennyi valóságos, objektív meghatározott értéke. Pavlov helyzete fordított. S azokban az országokban, ahol valóságos értékeit elismerik — így nálunk is —, alakja még mindig kissé bálványá merevített, tanítása sokszor dogmává kövesült, neve pedig takaró a legkülönbözőbb, vele nemegyszer ellentétes fogantatású teóriák számára. Ez az egyik tényező, amelynek alapján szükségesnek és eredményesnek ismerhetjük el Wells művét. A másik tényező a pszichológia és a pszichiátria jelenkori helyzete és szerepe az emberek és az emberi társadalom életében. A gyakorlat, a technikai és gazdasági fejlődés egyre inkább a pszichológiára irányítja a figyelmet, követeli tevékeny részvételét a társadalmi haladásban. Ehhez viszont szükséges előfeltétel a pszichológia elméleti, világnézeti alapjainak tisztázása.

A szóban forgó mű két könyvből áll; az első címe: Pavlov, a másodiké: Freud.

\*

Az első könyv Ivan Petrovics Pavlov életének és munkásságának felvázolása után bemutatja, hogyan jött létre a magasabb idegműködés pavlovi elmélete s hogyan előzte meg ezt az előfutár Szece-szov hipotézise. A fiziológiai kutatások indítéka mindkettőjükénél az volt, hogy szakítani akartak a Descartes-tól származott s a lélektanban a működésük kezdetén uralkodó pszichofiziológiai parallelizmus-sal, az ember és lelki élete dualista interpretációjával. Ezzel logikusan egybeesett az a metodikai szándék is, hogy az önkényes konstrukciókat lehetővé tevő introspektív módszer helyébe az objektív természettudományi kísérlet módszerét állítsák.

A könyvben mintaszerűen egybeesik a történeti a logikaival; Wells ugyanis történetileg, fejlődésében kísérő végig Pavlov elméletének kialakulását s ezáltal elénk tárja az egész pavlovi építmény összefüggő

konstrukcióját is. A kiindulópont és egyúttal cél volt a nagy orosz tudós munkálkodásában: az emberi pszichikum természetének megismerése. Ennek érdekében folytatta harmincöt éven át híres állatkísérleteit, amelyek eredményeit az ember magasabb idegműködésének bizonyos alapvető folyamataira is általánosíthatta.

Sokan a laikusok közül az emberi fajra nézve sértőnek, a szakemberek közül primitívségnek, a problémák leegyszerűsítő megoldásának tartják az emberi „léleket”, a tudat jelenségeinek állatkísérletekkel való vizsgálatát. Pavlov azonban éppen állatkísérletei során bizonyította be, hogy a legmagasabbrendű emlős állatok és az ember között nincs áthidalhatatlan szakadék, agyuknak bizonyos működései egybeesnek, miután utóbbi az előbbiekből fejlődött ki az elmúlt egymillió év folyamán; ezért bizonyos emberi pszichikus folyamatok — korántsem per analogiam! — állatoknál is vizsgálhatók a maguk tisztaságában. Pavlov ilyen módszertani megfontolásai és ezeknek eredményessége a kísérletekben a dialektikus materializmusnak az élővilág és az ember fejlődésével kapcsolatos alapvető tételei döntő bizonyítékát szolgáltatta. Az ezekből a kísérletekből kialakított elméleti rendszer egyúttal Darwin evolúciós elméletének kiegészítőjévé és folytatásává vált. Ráadásul Pavlov állatkísérletei és e kísérletek kiindulópontja megszabadította az állatlélektan addigi szubjektív idealista módszereitől és helyükbe materialista módszereket tett. Korábban az állatpszichológusok az állati viselkedést antropomorfikusan, az ember szubjektív lelki életének fogalmaival — értelem, ítélet, következtetés stb. — magyarázták (ennek a pszichológia fejletlenségéből eredő tévhitnek még Engels is áldozatul esett, amikor más vonatkozásban egy helyütt arról írt, hogy a dialektikus gondolkodással szemben a formál-logikai gondolkodásra az állatok is képesek). Pavlov szakított ezzel a magyarázattal és objektívvá tette mind az állati pszichikum kutatását, mind az ezekből levont következtetéseket.

Wells rámutat arra, hogy „a teljesen tudományos és materialista lélektan felépítésének két abszolút szükségszerű vezér-elve van: először, a pszichikus működés az agy funkciója; másodsor a pszichikus működés az objektív valóságot tükrözi vissza... Ezt a két elvet a természettudományok története, valamint a marxista társadalomtudomány elmélete és gyakorlata igazolta. De a világnak és az embernek ebből a tudományos materialista felfogásból hiányzott egy láncszem... az az anyagi készülék, az a mechanizmus, mely

egyszerre meg tudja magyarázni, *hogyan* hozta és hozza létre a természet a tudatot, és *hogyan* tükrözi vissza a tudat a valóságot.” (82. o.) Pavlov megalkotta a feltételes reflexek elméletét és módszertanát, a beszéd és az érzéki jelzőrendszer tanát, ezzel megadta az alapot és az indító lökést a tudományos lélektannak ahhoz, hogy pótolja ezt a hiányzó láncszemet. Wells vázlatosan, de igen tömören, alaposan és lényegre törően ismerteti Pavlov több évtizedes munkásságának eredményét, hangsúlyozva életműve felbecsülhetetlen jelentőségét a tudományos materializmus számára. Emellett azt sem téveszti szem elől, hogy „Pavlov kialakította a magasabb rendű idegműködés mélysegesen materialista tudományát, de ő maga nem volt tudatos dialektikus materialista. Még kevésbé volt történelmi materialista. Pavlov nem volt marxista. Ezért hézagos a magasabb rendű idegfolyamatok fejlődésének pavlovi elmélete.” (84–85. o.)

A könyv ezzel kapcsolatban azt is elemzi, hogy bár Pavlov megadta az alapot az emberi tudat ismeretében mutatkozó hézag betöltésére, nem adott magyarázatot a második jelzőrendszer filogenetikai kialakulására, az embernek az állatvilágból történt kiemelkedésére. Pedig Engels már régebben kifejtette a munka szerepét a majom emberré válásában. Wells ezen a ponton világosan érzékelteti Pavlov korlátait, de figyelmen kívül hagyja, hogy e korlátok egyéb kérdések megoldásában is jelentkeznek.

Annak a ténynek, hogy Pavlov nem jutott el a dialektikus és történelmi materializmushoz, elméleti és gyakorlati következményei két csomópont körül sűrűsödnek. Az egyik a pszichológia mint tudomány kérdése, a másik a munka és a társadalmi környezet faktoriális szerepe a pszichológiában és a pszichopatológiában.

Pavlovnak igaza volt, amikor idegenkedett a szubjektív idealista, introspektív módszerekkel dolgozó pszichológiától és vele szemben előnyben részesítette az objektív fiziológiai kísérleteket. De ezen túlmenően elvben is úgy vélekedett, hogy a fiziológiai és pszichológiai nem jelent külön mozgásformát, nincs közöttük minőségi különbség — mint ezt Wells is idézi: „Meggyőződésem, hogy közeledik az emberi gondolkodásnak az az igen fontos állomása, amikor a fiziológiai és a lélektani, a szubjektív és az objektív valóban egybeolvad...” (81. o.) Ez az álláspont, amellyel szemben Wells nem tesz kritikai megjegyzést, tulajdonképpen a pszichológiának mint önálló tudománynak a tagadásával egyértelmű. Hiszen ha a fiziológiai és pszichológiai viszonyát mint az objektív

és szubjektív viszonyát fogjuk fel, akkor tagadjuk az objektív, vagyis egyedül tudományos pszichológiai megismerés lehetőségét; azt állítjuk, hogy az agytevékenység csak mint fiziológiai tevékenység objektív, tehát csak fiziológiailag tanulmányozható. Ez esetben lemondunk arról, hogy a joggal bíralt szubjektív, introspektív pszichológiai módszerek helyébe objektív, de sajátságosan pszichológiai módszereket tegyünk, vagyis lemondunk a lélektanról mint önálló tudományról, és megelégszünk az agy visszatükröző tevékenységének fiziológiai vizsgálatával. (Ezt az álláspontot bírálja Rubinstein a „Lét és tudat” c. könyvében. Kossuth, 1962. 63—64. o.) Az objektív és a szubjektív ilyen felfogása azután a személyi kultusz éveiben a Szovjetunióban és Magyarországon is oda vezetett, hogy a pszichológia önálló tudományból „ancilla philosophiae”-vé vált, s e szerepében is csak annyiban működhetett, amennyiben a magasabb rendű idegműködés fiziológiai oldalával foglalkozott. (Természetesen szó sincs arról, hogy ezért a felelősséget Pavlovra kelle ne hárítani!)

A pavlovi tanítás fent említett korlátai más oldalról oda is vezettek, hogy nem kapott kellő hangsúlyt a társadalmi környezet a pszichikum filogenezisének, ontogenezisének magyarázatában és patológiájában. Mint mondtuk, Wells ezt általános-ságban elismeri, de konkrét elemzéseiben nem vet számot vele. Különösen feltűnő ez a funkcionális ideg- és elmebetegségek etiológiájának, mechanizmusának és terápiájának értelmezésénél. A könyv behatóan ismerteti Pavlovnak azt a jelentős felfedezését, hogy e betegségek patofiziológiai mechanizmusokon alapulnak, de szembeállítja ezt az aspektust a pszichopatológiai megközelítéssel, másrészt nem is említi a társadalmi környezet szerepét keletkezésükben, kórlefolyásukban, gyógyulásukban. Ez a szembeállítás annyiban jogos, amennyiben a pszichopatológiai megközelítésen a funkcionális pszichiátriai képződmények különböző spekulatív és szubjektív értelmezéseit értjük (például a freudizmust). De nem helyes a fürdővízzel együtt a gyereket is kiönteni! Miután itt az emberi pszichikum, tehát egy biológiai és társadalmi képződmény megbetegedéséről, lelki betegségről van szó, pusztán logikai úton is megállapítható, hogy keletkezésükben és kimenetelükben a társadalmi környezet is részt vesz; emellett, ha elismerjük, hogy az ember pszichikus működései az anyag egy külön, a biológiaiánál magasabb rendű mozgásformáját jelentik, akkor a pszichológiai, de objektív megközelítés jogát is el kell ismernünk. Wells ezt nem

ismeri el, és álláspontját a neuroszifilisz esetével próbálja bizonyítani. A neuroszifilisznek egy időben csak pszichés ekvivalenseit ismerték, s ezért a betegeket pszichoterápiával kezelték. Később fedezték fel, hogy organikus elmebántalomról van szó, melynek a spirochéta a kórokozója; ettől kezdve pszichoterápia helyett gyógyszeres kezelést alkalmaztak. Ez azonban nem támasztja alá Wells álláspontját, mert itt csak arról van szó, hogy egy korábban pszichogénnek hitt betegségről kiderült, hogy fertőzőes eredetű, organikus jellegű. Azt meg ő sem gondolhatja komolyan, hogy előbb-utóbb minden funkcionális betegségről kiderül, hogy valójában organikus eset. Ha pedig arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a pszichiátriai betegségek egy része nem más, mint a pszichikum, a lelki élet funkcionális zavara, akkor ebből a tartalmi tényező, a társadalmi környezet sem hagyható ki és másodrendűként sem kezelhető. Mindez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a gyógyítást spekulatív módszerekkel (például pszichoanalízissel) kell megkísérelni. A fent elmondottak igazolására csak hivatkozni kívánunk a szovjet pszichológia azon laboratóriumi kísérleteire, amelyek a biológiai és a társadalmi tényezők szerepét kutatják az ember pszichikus folyamataiban (lásd Leontyev: A biológiai és társadalmi tényezők az ember pszichikus folyamataiban. Magyar Pszichológiai Szemle. 1961. 2. sz.) — s amelyekről Wells is ír egy helyen, valamint azokra az eredményekre, amelyeket a magyar elmegyógyászat és pszichológia az idült elmebetegek gyógyításában a komplex környezeti terápia — munkaterápia, csoportos pszichoterápia, színjátszás stb. — alkalmazásával elért (lásd pl. dr. Gálfi Béla: A munkaterápia a Pomázi Munkaterápiás Intézetben. Magyar Pszichológiai Szemle, 1961. 2. sz.).

Az első könyv kifogásolt részein túl megállapíthatjuk, hogy Wells elérte célját: megismertette az olvasót Pavlov gazdag életművével, s eközben arra is rámutatott szüntelenül, hogy e tanítások újabb termésettudományos bizonyítékát adják a marxista filozófiai materializmusnak. Külön érdemként kell megemlítenünk, hogy viszonylag teljes képet ad e tanokról, sokak Pavlovval szembeni tartózkodásának ugyan is az az oka, hogy nem ismerik egész elméletét teljességében és összefüggéseiben, így igazi jelentőségét sem érthetik.

Az első könyv végén a szerző hét pontban foglalja össze azokat az általánosításokat, amelyeket Pavlov több évtizedes munkája eredményeképpen a magasabbrendű állatok és az ember életműködéseire vonatkozóan tett. Ezek az általánosítások

alkotják tulajdonképpen Pavlov tanításainak lényegét. Az első általánosítást a nervizmus elvének nevezzük, amely szerint az idegrendszer legfejlettebb része, az agy szabályozza a test mint szervek egysége működését. A második általánosítás szerint az idegrendszer és az agy teszi lehetővé és irányítja a szervezetnek a külső környezethez való alkalmazkodását. Ide tartozik a filogenetikusan örökletessé vált feltétlen reflexek mechanizmusának és az ontogenetikusan minden egyedben kialakuló feltételes reflexek mechanizmusának felfedezése. A harmadik általánosítás azt mondja ki, hogy az agy, az agykéreg, a feltétlen és a feltételes reflex-mechanizmusok, vagyis az idegrendszer vezérli és hangolja össze a külső és a belső életfolyamatokat. A negyedik általánosítás szerint az állatokkal közös érzéki jelzőrendszeren kívül az embernél egy második jelzőrendszer, a beszédrendszer is kialakul, az első jelzőrendszerre épülve. Az ötödik általánosítás az agy megóvására szolgáló védőgátlás felfedezéséhez vezetett, amelynek egyik jelentős formája az alvás, másik típusa a funkcionális pszichikus betegségek alapját alkotja. A hatodik általánosítás a tudományos pszichiátria alapvetése, a funkcionális pszichikus betegségek szindrómáit létrehozó magasabbrendű idegmechanizmusok feltárása. A hetedik általánosítás a neurózisok és pszichózisok egyes gyógy módjainak, ezen belül az alvásterápiának kísérletezése és elméleti megindoklása.

\*

A második könyv Sigmund Freud életrajzával kezdődik. Freud kezdetben materialista filozófus volt — Brücke és Helmholtz híve —, akit a neuron-elmélet egyik úttörőjeként tart számon a neurológia. Am működésének ez az első szakasza hamarosan befejeződött, s átadta helyét a másodiknak, amelynek fő tartalmát a pszichoanalízis megalkotása és kifejlesztése jelentette. Wells kimutatja, hogy Freud világnézetére sajátos kettősség volt jellemző. Elméletben elismerte ugyan, hogy a lelki tevékenység az agy fiziológiai működésének függvénye, gyakorlatban viszont azt feltételezte, hogy a pszichikus független az anyag, az agy mozgásától. Végül soron tehát munkásságát a dualizmus hatotta át. Ez a dualizmus metodikailag azokhoz a spekulációkhoz vezetett, amelyek később meghatározták a pszichoanalízis egész rendszerét.

Freud a neurózis és általában az emberi lélek kutatásában az elfojtás elméletéből indult ki, megteremtette a szabad asszociáció, az álomértelmezés és az indulat-

áttétel módszerét, majd ezekhez hozzátevé a neurotikus tüneteket, a felejtést és a tréfát mint a tudat bejáratát őrző lelkiismereti cenzor kijátszására szolgáló metódusokat, a pszichoanalízist kiterjesztette a társadalom, a vallás, a művészet, az erkölcs eredetének és fejlődésének magyarázatára, s ezzel a huszadik század legnagyobb mitoszalkotójává vált.

Wells a második könyvben két fő kérdésre keresi a választ: először, a pszichoanalízisnek mint diagnosztikai és terápiai elméletnek és módszernek elválaszthatatlan alkotórésze-e a mitoszalkotó spekulatív rendszer; másodszer, a tudomány objektív módszerei alkalmazhatók-e a lelki életre. A szerző csaknem háromszáz oldalon keresztül veti egybe Pavlov és Freud megállapításait, hogy e kérdésekre a feleletet az olvasó számára meggyőzően megadja. Így összehasonlítja az agyműködés tanulmányozására alkalmazott nyálsipolyt és „álomsipolyt”, az elfojtáselméletet, a pszichikus energiát és a feltételes reflexet, az ösztönöket és a feltétlen reflexeket, a pszichikum filogenezisének és ontogenezisének, továbbá a lelki betegségeknek pavlovi és freudi felfogását. Ennek alapján vonja le a fenti kérdésekre adott feleletként a végső következtetéseket, melyek szerint először, Freud munkahipotézisétől elválaszthatatlan spekulatív mitológiája, az előbbi az utóbbira épül fel, nélküle elveszté lényegét; másodszer, Pavlov eredményei és különösen ezeknek a freudizmussal való egybevetése megmutatja, hogy az emberi pszichikum kutatható és értelmezhető a tudomány objektív módszereivel.

Wells a freudizmus belső értékével kapcsolatban összefoglalóan megállapítja, hogy Freud általános tudományos módszere a dualista idealizmus, amely a pszichikust az anyagitól elválasztva vizsgálja. Fogalomrendszere elvtelenül eklekticista — nagyrészt az emberiség szellemi történetének mellékvágányairól merített. Megfigyelési módszere az ezoterikus, tehát végső soron arisztokratikus introspekció. Elméleti alapja, mellyel a világ legkülönbözőbb jelenségeit értelmezi, a pánsexualizmus. Filozófiai szempontból feleleveníti a velünk született eszmék platóni teóriáját. A pszichikus energia fogalmának bevezetésével fizikai törvényt visz át metafizikus módon egy feltételezett konstrukcióra. Egész bizonyítási módjában a circulus vitiosus fedezhetjük fel. Álomértelmezésével feleleveníti az álomfejtés babonáit, s ezzel tulajdonképpen a sarlatánok készítetté álmoskönyveket verifikálja. A neurozist a középkori demonológia egy új, korszerűsített változatával magyarázza.

Rendszerét — spekulatív metafizikával — feltételezésekre építi fel. Elmélete a mitológia mesemondás újkori felélesztése.

Bár a lényeges kérdésekben nem bizonyító erejű, mégis jellemző, hogy kik Freud pszichológiai előfutárai és szellemi útítársai eszmei rokonai. Wells hat irányzatot említ, amelyek eklektikus összekeverése alkotta a pszichoanalízis kiindulását: a hipnotikus szuggesztiót (Hansen, Bernheim); a sztereotip jelképek segítségével történő álomfejtést, amelyhez a népi álmoskönyveket is számíthatjuk; a mitológiát; az archaikus velünk született lelki örökség elméletét (Le Bon); a szexológiát (Ellis, Krafft-Ebing); a tudattalan pszichológiáját (Herbart és Fechner). Ami az eszmei rokonságot illeti, kétségtelen, hogy ez a szerep az irracionális filozófiáját, nevezetesen Schopenhauert, Nietzscht illeti meg. Erről a legilletékesebb, maga Freud így nyilatkozik: „Az, hogy a pszichoanalízis nagymértékben egybeesik Schopenhauer filozófiájával — ő nemcsak az emóciók uralkodó szerepét hangsúlyozta, hanem a szexualitás elsőrendű fontosságát is —, nem arra vezethető vissza, hogy ismertem tanításait. Schopenhauert nagyon későn olvastam. Nietzscht, egy másik filozófust, akinek megsejtései és intuíciói gyakran bámulusos módon egyeznek a pszichoanalízis nehéz munkával elért eredményeivel, éppen ezért hosszú ideig kerültem; nem annyira az elsőbbség volt a gondom, mint inkább az, hogy elfogulatlan maradhassak.” (376. o.) Az irracionálizmushoz hasonlóan Freud is megfosztotta trónjától az emberi ésszt, értelmet.

Wells a fő figyelmet természetesen nem a külső tényezőkkel való egybevetésre, hanem a freudizmus belső bírálatára és a Pavlov tanaival történő összehasonlításra fordítja. A könyv címe nem csak azt jelenti, hogy az első rész Pavlovról, a második Freudról szól, hanem azt is, hogy a szerző a két elméletet egymás mellé téve cáfolja meg az utóbbi, bizonyítja be az előbbi igazát. Igen jó áttekintést nyújtanak — helyenkénti erőltetettségtől eltekintve — azok a táblázatok, amelyek párhuzamosan közlik a főbb kérdéseket illetően Freud és Pavlov nézeteinek tömör, sűrített összefoglalását. Példaként bemutattuk az egyik ilyen táblázatnak azt a pontját, amely egy sarkalatos tényezőre, a módszerre vonatkozik.

#### Freud

„A lelki apparátus elméletének, valamint a hipnotikus szuggesztió elméletének és az álomelméletnek levezetési módszere a betegek pszichoanalíziséből származó

tapasztalatok és a világosan spekulatív feltételezések egybekapcsolása. A pszichozanalízis technikája — az álomfejtés, a szabad asszociáció és az átvitel jelensége — anyagot ad a megfigyelésnek, majd ezt nyíltan a spekuláció, feltételezés és találgatás útján magyarázzák. Ennek eredménye a lelki működés többé-kevésbé teljes és kimerítő magyarázatának megkonstruálása.”

*Pavlov*

„A magasabb rendű idegműködés rendszereire, a hipnotikus szuggesztóra és az álomra vonatkozó elméletek levezetési módszere az, hogy Pavlov összekapcsolja a laboratóriumi kísérletet a klinikai munkával, majd a belőlük levont hipotéziseket újra ellenőrzi a laboratóriumban és a klinikán. Ezután vagy elveti a régi hipotéziseket, s újakat fogalmaz meg, vagy pedig hipotéziseit átdolgozza és tökéletesíti, majd újból ellenőrzi. Ez a tudományos módszer a kijavításnak és a teljes igazság egyre pontosabb megközelítésének végtelen folyamata.” (358. o.)

Természetesen, ezeket a „sűrűtményeket” részletes elemzés előzi meg.

Szinte magáért beszél az a két tematika is, amely a pszichológia tudományának Freud és Pavlov elképzelte fejlődését jelöli meg. Freud szerint a lélektan akkor válik tudománnyá, ha az ilyen problémákat kutatják és oldják meg: az őshorda pszichikumának természete; a fölöttesének az apagyilkosság eredendő bűne miatt érzett büntudatból, lelkiismeret-furdalásból való kialakulása és ennek részletei; miként lett örökletes az archaikus lelki képződmény, vagyis a velünk született eszmék eredete; az ürlék és a pénz közötti kapcsolat és ennek jelentősége a pénzgazdaság kialakulásában és megszilárdulásában stb. Pavlov viszont az alábbi feladatok megoldását tartja a lélektan tudománnyá válása előfeltételének: hogyan szervezi az érzéki rendszer a feltétlen reflexek rendszerét, miként rakódik rá és alakítja át; a dinamikus sztereotípiák és a bonyolult reflexek természete és funkciói; milyen agyi folyamatok alapján alakulnak ki a pszichikus tulajdonságok, beleértve az akaratot, az emberi émociókat, a személyiséget, a jellemvonásokat, a művészi tehetséget, az értelmi képességeket, az intelligenciát, az eszményeket, értékeket, a munkában és a pihenésben való szokásokat stb.

Ez a néhány szemelvény is világossá teszi, hogy Wells meggyőzően tárja az olvasó elé a pszichológia e két kiemelkedő egyénisége felfogását és valódi értékeit.

Ám az alapvető feladat, Freud bírálata után felvetődik a kérdés: mi okozta és okozza még ma is a freudizmus oly nagy népszerűségét a világon? Wells egy általános és egy nemzeti jellegű feleletet ad (utóbbi az amerikai pszichológiában való térhódítást illeti). Az egyik válasz szerint az analízis átfogó befolyásra tett szent mind az ismeretterjesztő jellegű pszichológiai munkákban, mind a kultúra és tudomány legkülönbözőbb ágaiban (film, irodalom, orvostudomány, pedagógia stb.), s ezeken keresztül hatalmas erőként hatolt be a köztudatba. A másik válasz így hangzik: „Az az anyag, amelyet Freud bemutatott — szexualitás, gyilkosság, vérfertőzés, perverzión, a jellem fejlesztésére és az emberek közti kapcsolatok alakítására szolgáló formula, átfogó szimbolizmus — alkalmas volt a drámai hatáskeltésre. Ugyanakkor egyike volt azoknak az erőknek, amelyek közreműködtek a viktoriánus XIX. század hamis erkölcsének, képmutatásának és álszemérmének lerombolásában. Mindezek figyelembevételével érthető, hogy a pszichozanalízis győzedelmeskedett a nehézségeken, és az uralkodó irányzat lett az amerikai pszichológiában”. (416. o.)

A fentieket néhány mondattal még ki kell egészítenünk. Igen érdekes és rendkívül fontos feladat lenne — nem e cikk feladata — részletesebben felkutatni a freudizmus vonzásának okát és hatásmechanizmusát. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy rámutatunk az osztálygyökereire; felszínre kell hozni a pszichológiai és társadalomlélektani gyökereket is. Végül soron az ellene vívott ideológiai harc is csak ezek ismeretében lehet hatásos. Nem csupán arról van szó, hogy az irodalom, művészet, publicisztika, segített népszerűvé tenni Freud tanait; ez nem ok, hanem csak eszköz.

A pszichikus gyökerek a freudizmus tartalmához és kimunkálási módjához vezetnek. Feltétlenül szerepe van ebben a pszichozanalízis pánszexualitásának. Gondoljunk csak arra, hogy egy regény, film vagy ismeretterjesztő munka, amely szexuális témát tárgyal, mennyi ember érdeklődését vonzza. A szexualitással gondolatban való foglalkozás szinte minden normális ember természetes szükséglete: akár mint a valóságos szexuális élet előkészítője, kiegészítése, akár mint pótkielégülés. Különösen vonatkozik ez egy ilyen elméletre, ahol a nemek közötti viszony problémáinak legkülönbözőbb variációi minden mást maguk mögé utasítanak.

Mondottuk már, hogy Freud tanítása mitológia. Korunk ez anakronizmusa szintén vonzerőt jelent. Miért népszerűek

még ma is az antikvitás mitológiai történetei? A többi között azért, mert mesék, emberek viszonyáról szóló mondák, amelyek az olvasónak esztétikai élvezetet okoznak (s ennek persze nem előfeltétele a szerző tudatos esztétikai alkotni-akarása). Véleményünk szerint ez a freudizmusról is elmondható.

Sok egyéb körülmény tette még népszerűvé a pszichoanalízist. A többi között az, hogy az emberek — a felnőttek is — szeretnek játszani; mások szavaival és önnön gondolataikkal, érzelmeikkel. Szeretnek rejtvényeket kibogozni s örömmel telnek el az eredmény láttán. Azután beszélni is nagyon szeretnek — önmagukról. És mindezt, vagy ezek közül valamelyiket a pszichoanalízis amatőr vagy szakemberi művelése lehetővé teszi.

Minderről szívesen olvastunk volna Wells könyvében. Meg arról is, hogy a freudizmus a pszichológiát nem csak elméleti kérdéseinek kidolgozásában, de társadalmi-gyakorlati feladatainak megoldásában is erősen hátráltatja. Gondoljunk csak e kérdés pszichiátriai és patológiai vonatkozására. Sok, egyébként szakmáját kiválóan értő orvos a pszichológia tudományát és praxisát még ma is azonosítja a pszichoanalízissel, így ez utábbi kudarcait mint a pszichológia kudarcait általánosítja. Mondanunk sem kell, hogy ez milyen visszahúzó erő. De nehezen elgördíthető akadály a freudizmus a pszichológia mint társadalmilag hasznos tevékenység egyik fő feladatának, a terápia kidolgozásának útjában. Sajnos jelenleg az a helyzet, hogy mind az emberi pszichikum különböző oldalainak kutatásában, mind az egészséges és a beteg személyiség-struktúra különféle vonatkozásainak feltárásában a kísérleti, valamint gyakorlati pszichodiagnosztikai módszerek ezrei állnak rendelkezésre; addig a terápiában legnagyobbak a fehér foltok. Ezt az álláspontot a freudizmus felfogása konzerválni igyekszik, hiszen szerinte nincs szükség külön pszichoterápiára; a szabad asszociációs módszer, az álmok értelmezése az analitikusnak, tehát az ún. kibeszélés az elfojtott tudattalan ösztönöket tudatossá teszi, ezzel gyógyít. Még ma hazánkban is találkozhatunk olyan kísérletekkel, amelyek a „modern” jelzőt vindikálva maguknak, az említett állásponttól az ellenkező fel-

fogású terápiái kísérleteket lehetetlenné tenni igyekezzenek (lásd pl. dr. Ligeti Magda hozzászólását dr. Horányi Béla „A gyógyító hallgatásról” c. cikkéhez. Magyar Pszichológiai Szemle, 1961. 2. sz. és 1962. 2. sz.).

Wells könyve, a freudizmus benne adott kritikája arra döbrent rá, hogy még milyen keveset tudunk az emberi pszichikum működéséről, szerkezetéről, törvényszerűségeiről. És amíg ezen a területen döntő változást nem sikerül elérni, addig az ember lelki élete a spekulatív elméletek szabad vadászterülete lesz. Ráolvasással pedig hiába próbálunk harcolni ellenük. Mint a szerző ezt frappánsan megjegyzi, a spekulatív, metafizikus teóriák „meséiket nem mindenféle anyagból szövik, hanem főleg olyan látszatokból, amelyeket a tudomány még nem magyarázott meg. A kritikusok elvethetik az efféle elméleteket, bírálhatják, kigúnyolhatják és nevetéssé tehetik őket, de amíg a tudomány nem képes más, tényszerű, kísérletileg levezetett magyarázatot adni a jelenségekre, addig ezek az elméletek tovább virágoznak az általános tudatlanság talaján. Ez érvényes volt az asztrológiára és az alkimiára, az asztronómiát és a kémia megelőző pótlékokra. S ugyanez érvényes volt a lelki betegségek középkori demonológiai elméletére, valamint modern fellevenítésére, a neurózisok pszichoanalitikus elméletére is.” (512—513. o.)

Pavlov megtette az első lépést, de saját magunkat fegyvereznék le, ha nem igyekeznénk a további lépéseket is megtenni. Ezért nem tarthatjuk elegendőnek egy téves eszmerendszer bármilyen alapos bírálatát; a felvetődő kérdések pozitív megválaszolására van szükség. Freud az emberi „lélek” nagy kérdéseire próbált spekulatív feleletet adni. Vállalkozásának sikertelensége azonban nem azt jelenti, hogy ezek a nagy kérdések nem léteznek. A dialektikus materializmus elméleti és módszertani alapján való megoldásuk még várat magára.

Wells könyve természetesen nem érte el, de nem is tűzhetette ki ezt a célt. Mégis — minden egyoldalúsága ellenére — jelentősen hozzájárult a marxista filozófia és a pszichológia közös ügyének előreviteléhez.

*Rudas János*